

ધોરણ ત્રીજ તથા ચોથા માટે.

ગુજરાતના ખાસ વર્ણન સાથે.

મુંબઈ ઈલાકાની ભૂગોળ.

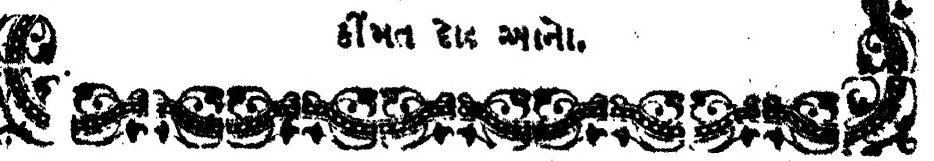
છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર.
પુરુષોત્તમ મનસુખામ શાહ.
મું. મહેમનવાડ.

આ પુસ્તક સને ૧૮૯૭ ના ૨૫ ૨. આદ્ય મુદ્રણ
૨૭૫૨ કનાવી સર્વે દક્ષિણીય રાજ્યીય રાજ્ય માં છે.

અમદાવાદમાં
ધી રત્નસાગર પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં
શા. અમર લાલ જેશીંગભાઈએ છાપ્યું.

આવૃત્તિ ૧ લી પ્રત ૨૦૦૦
સંવત ૧૯૩૮ સને ૧૯૧૨

કોમલ દાદા આનો.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૩૮૨૬

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાત કોપીરાશ્ત્રિ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૩૫૨૬

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ જુલુ વલ્લભીની જીવન

વિષય જીવનકાવ્ય

મુંબઈ ઇલાકાની ભૂગોળ.

ભાગ ૧ હો.

વ્યાખ્યાઓ.

મહેસ્ટો, પાપ કે ફળીઉં—કેટલાંક ધરનો જયો.

ગામ—ઘણાં ધર મળીને ગામ થાય છે.

પરં—તાનું ગામ તે પરં.

કસ્બો—જે ગામમાં મુસલમાનની વસ્તી વધારે હોય અને ગામ કરતાં સહેજ મોટું હોય તેને કસ્બો કહે છે.

શહેર—જેમાં ગામ કે કસ્બા કરતાં વસ્તી વધારે હોય અને વેપાર સારો ચાલતો હોય તેને શહેર કહેવાય.

તાલુકો—એક મામલતદારના તાબાને મુલક તે તાલુકો. તે ઘણાં ગામ મળીને થએલો હોય છે.

જિલ્લો—એક કલેક્ટરના તાબાનો ખાલસા મુલક તે જિલ્લો. તે કેટલાક તાલુકા મળીને થએલો હોય છે.

સંસ્થાન—એક દેશી રાજ્યના તાબાના મુલકને સંસ્થાન કહે છે.

એજન્સિ—ઘણાં દેશી રાજ્યોના સમુહને એજન્સિ કહે છે.

પ્રાંત:—ભાવના ભેદે કરીને કે કુદરતથી જુદા પડેલા જમીનના ભાગને પ્રાંત કહે છે.

વિભાગ:—ધણા હજી, એન્જિનિસ અને સંસ્થાન મળી જે માગ થાય છે તેને વિભાગ કહે છે. તેના ઉપરી કમિશ્નર સાહેબ છે.

ધણાકો:—ધણાં પ્રાંત અને દેશી રાજ્યો મળી જે ભાગ થએલો હોય તેને ધણાકો કહે છે. તેના ઉપરી ગવર્નર સાહેબ છે.

તળાવ:—ચાર બ્રાહ્મ જમીન અને વચનાં પાણી તે તળાવ કહેવાય છે.

સરોવર:—મોટા તળાવને સરોવર કહે છે.

નદી:—મીઠા પાણીનો રેલો સરોવર કે પર્વતમાંથી નીકળી ઢગલી જમીનમાં વહી નદી, સમુદ્ર કે રણને મળે છે તેને નદી કહે છે.

મુખ:—નદી જે જગ્યાએ મળે છે તેને નદીનું મુખ કહે છે.

મૂળ:—નદી જે જગ્યાએથી નીકળે છે તેને નદીનું મૂળ કહે છે.

ડુંગર:—જમીન ઉપર ધણા લાંબા ઉંચા ટેકરા હોય તેને ડુંગર કહે છે.

પર્વત:—ધણા મોટા ડુંગરને પર્વત કહે છે.

ઘાટ:—પહાડમાં થઇને જવા આવવાના માર્ગને ઘાટ કહે છે.

ખેટ:—ચારે બ્રાહ્મ પાણીથી વિંટાએલા જમીનના ભાગને ખેટ કહે છે.

અખાત:—સમુદ્રનો ફાટો લાંબો થઇને ધણા ગાઉ સુધી જમીનમાં ગએલો હોય તેને અખાત કહે છે.

બૃશિર:—જમીનનો ફાટો લાંબો થઇને ધણા ગાઉ સુધી સમુદ્રમાં ગએલો હોય તેને બૃશિર કહે છે.

રણુ:—જે જમીન ઉપર ઘણા ગાંડ સુધી રેતી છે. ગાંડ કે પાણી હોય નહિ તે ભાગને રણુ કહે છે.

રણુદ્વીપ:—રણુમાં કોઈ કોઈ જગાએ વાવેતર કરવા લાયક અને વસવા લાયક જમીન હોય અને ત્યાં પાણી વગેરે મળી શકે તેમ હોય તેને રણુદ્વીપ કહે છે.

દ્વીપકલ્પ:—જે જમીનની ત્રણ બાજુ પાણી અને એક બાજુ જમીન આવેલી હોય તેને દ્વીપકલ્પ કહે છે.

આગગાડી:—આગ (દેવતા) થી ચાલતી ગાડી તે આગગાડી. તે વરાળના બેરે ચાલે છે. એન્જીનમાં દેવતા અને પાણી રાખવામાં આવે છે તેની વરાળ થાય છે.

ટનલ:—પહાડ કે જમીનની અંદર થઈને જવાય એવો કોરીને માર્ગ બનાવેલો હોય તેને ટનલ કહે છે.

સ્ટેશન:—જે જગાએ આગગાડી ઉભી રહેતી હોય તથા માણસો અને માલની ચઢ ઉતર થતી હોય તેને સ્ટેશન કહે છે.

આગબોટ:—જે હોડી આગથી (વરાળથી) ચાલતી હોય તે આગબોટ. તે હોડી કરતાં ઘણી મોટી હોય છે.

ખંદર:—જે ગામ નદી તથા ઠરીઆ કિનારે આવેલું હોય તથા ત્યાંથી વહાણ કે આગબોટથી માત્ર આવતો જતો હોય તેને ખંદર કહે છે.

દીવાદાંડી:—સમુદ્રની અંદર પાણીની સપાટીની લગભગ હંચા ટેકરા આવેલા હોય કે જેને વહાણ કે આગબોટ અથવા બાગી જતી હોય તે જગા જણાવવાને ત્યાં આગળ જે ચાંમસો ચણી દોવો કરવામાં આવે છે તેને દીવાદાંડી કહે છે.

ખાર:—જે જમણે વહાણ કે આમખોટ લંઘારવામાં આરે છે તેને ખાર કહે છે.

ડેદા:—નદી એક ઠરતાં ધણા મુખે સમુદ્રને મળવાથી વચ્ચે જમીનનો જે ભાગ ત્રિકોણ આકારે બની રહે છે તેને ડેદા કહે.

નહેર:—નદીમાંથી ખેતીવાડીને પાણી પૂરું પાડવા માટે જે વહેણ કાઢેલા હોય છે તેને નહેર કહે છે.

અધિકારીઓનાં કામ.

ગામના ઉપરીને પોલીસ પટેલ કે મુખી કહે છે. એ ઉપરાંતદારનું કામ કરે છે. કાંઈ કાંઈ ગામોમાં પોલીસ પટેલ અને ઉપરાંતદાર જુદા જુદા હોય છે. ગામનું મહેસુલ ઉધરાવે, સીમમાં ખરડો ફરે વગેરે કામ ઉધરાતદાર કરે છે. તે ઉપરાંત જે ગામમાં ઉધરાતદાર અને પોલીસપટેલ એક હોય તેને ઉપરના કામ ઉપરાંત પોલીસપટેલ તરીકે ફાજદારી કામ, ડાનાનું કામ અને જન્મ મરણના પત્રકનું કામ કરવું પડે છે. ફાજદારી કામમાં કંઈ મુન્દા બન્યા હોય, અકસ્માત મરણ થયું હોય, પ્લેગ, કોમેરા વગેરે ચેપી રોગ શાદી નીકળ્યા હોય, કાયદા વિરુદ્ધ મંડળીઓ બરાતી હોય તેવાં કામ પોલીસપટેલે કરવાનાં છે. ડાનાનું કામ કરવા બદલ તેમને જુદાં મહેનતાણું મળે છે. ઉધરાતદારને મહેસુલ વસુલ કર્યા બદલ કાયમ પમાર ઉપરાંત લોકતરફ એક આનાનો ફર વસુલ કર્યા બદલ સેંકડે અમુક ટકા મહેનતાણું મળે છે. તેના તાબામાં ઉપરાંતદાર તથા રાવણીઆ વગેરે તેમને મદદ કરવા માટે રાખવામાં આવેલા હોય છે.

તજાદી ગામના હિસાબી કમળો તૈયાર કરે છે તે ઉપરાંત

પોલીસપટ્ટેલને લખવાના કામમાં મદદ કરે છે, તેમજ સરકારમહેસુલ ઉધરાવવામાં પણ મદદ કરે છે.

મહાલના ઉપરીને મહાલકારી કહે છે. એ પેટા મહાલનું મહેસુલ વસુલ કરવાનું અને તમામી આપવાનું કામ કરે છે.

તાલુકાના ઉપરીને મામલતદાર કહે છે. એ તાલુકાનું મહેસુલ કિરાવે છે, તાલુકાની આબાદી સંબંધી દેખરેખ રાખે છે અને તમામી આપવાનું કામ કરે છે. મહાલકારી અને મામલતદારને મા-અરદેની સત્તા આપી હોય તો તે ફાજદારી કેસ ચુકવે છે.

હુન્નુર ડેપુટી કલેક્ટર—જિલ્લાની ત્રિજેરીનું કામ કરે છે. ગળા હોય તો ફાજદારી કેસ ચુકવે છે.

એ કે ત્રણ તાલુકાના જમાના ઉપરીને આસિસ્ટન્ટ કલેક્ટર કહે છે. તે પોતાના તાબાના તાલુકામાં કલેક્ટર તરીકેનું બધું કામ કરે છે આસિસ્ટન્ટ કલેક્ટર અને ડેપુટી કલેક્ટરનું કામ એક સરખું જ છે. એમના તાબાના મુતકદે ડિવિઝન કહે છે.

જિલ્લાના ઉપરીને કલેક્ટર કહે તે. તે જિલ્લાના મહેસુલ સંબંધી તથા બીજા વેગ્યો સંબંધી તમામ કામ ઉપર દેખરેખ રાખે છે. દરસાલ કેટલી રકમ વસુલ કરવાની છે, છુટ મૂકવાની છે તથા જૂતતરી રાખવાની છે તે બાબતનો આંકડો તૈયાર કરે છે, તથા માધારણ રાજ્ય વહીવટ સંબંધી તમામ કામ તે કરે છે. જિલ્લાનાં ફાજદારી કેસ તરીકેનાં તમામ કામ તપાસવાં તથા માસિક પત્રકે તપાસી હાઇકોર્ટમાં મોકલવાં અને જિલ્લાનાં તમામ ખાતાઓ જેવાં કે પોલીસ, એન્જીનીઅર, ફાજવાણી, દવાખાનાં, તમામી, લોકઅપોર્ડ, મ્યુનિસિપલબોર્ડ વગેરે ઉપર દેખરેખ રાખવી તથા પોતાના તાબાની

રૈયતની સુખાકારી સાચવવી અને તેમની સ્થિતિ સુધારવા તબ્દીબ કરવી વગેરે કામ તેમને કરવાનાં છે.

પ્રાંત કે વિભાગના ઉપરીને કમિશ્નર કહે છે. કલેક્ટરપોતાના જિલ્લા માટે જોટલી સંભાળ રાખે છે તેટલી તેમણે પોતાના વિભાગ માટે રાખવી, અને સરકારના હુકમો અમલમાં લાવવા એ તેમનું કામ છે.

સબરજીસ્ટર—દસ્તાવેજને નોંધે છે તથા તેની નકલો રાખે છે.

સબઇન્સ્પેક્ટર—ઘાડ, ચોરી, હુટકાટ, મારામારી વગેરના કેસો પકડવા અને પોલીસપટેલ તરફથી તેવા ગુન્હાઓ જણાવવામાં આવ્યા હોય તેની તપાસ કરી તે માજીસ્ટ્રેટના આગળ મોકલી દેવા. એમને ફાજદાર પશ્ચુ કહે છે,

પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર—પોતાના તાગાના સબઇન્સ્પેક્ટરો (ફાજદારો) ના કામ ઉપર દેખરેખ રાખે છે.

પોલીસ સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ—પોતાના જિલ્લાનાં ફાજદારી કામો ઉપર દેખરેખ રાખે છે.

એજન્સિના ઉપરીને પોલિટિકલ એજન્ટ કહે છે. તે દેશી રાજ્યોને સલાહ આપે છે, અને રાજ્યો રાજ્યમાં સારો ખંદોખસ્ત રાખે છે કે નહિ તેની દેખરેખ રાખે છે. એ ઉપરાંત તેઓ રાજ્ય રજવાડામાંથી ખંડણી વસુલ કરી ગાયકવાડ અથવા બીજા જે સંસ્થાનને બરવાની હોય તેને ભરે છે, કાઠ રાજ, ઠાકોર, નવાબ વગેરે બાળકુંવરને મૂકી મરી જાય છે ત્યારે તેના સંસ્થાનનોહવાલો પોલિટિકલ એજન્ટ લે છે, અને સંસ્થાનનું કામ સંભાળથી ચલાવી મરનાર દેવું મૂકી ગયો હોય તે અદા કરે છે. તેના હાથ નીચે આસિસ્ટન્ટ પોલિટિકલ એજન્ટ અને થાણદાર હોય છે.

સેનેરી બોર્ડ:—માણસો તથા ઢોરને સ્વચ્છ પીવા લાયક પાણી મળે તેવો બંદોબસ્ત કરવો, ગામમાં મહોલ્લા વગેરે સ્વચ્છ રખાવવા, જગાશય ઉપર જવા આવવાના માર્ગ દુરસ્ત કરાવવા, એપી રોમ શાટી નીકળે તો તે સંબંધી બનતા ઉપાય લેવા અને ગામની સુખાકારી સાચવવી. તેમાં ત્રણ કે ચાર ગામના મેંબરો અને તેમાંથી એક ચેરમેન નીમવામાં આવે છે. કોઈ કોઈ જગ્યાએ સેનેટરીબોર્ડો રસ્તાપર દીવા પણુ કરાવે છે.

મ્યુનિસિપલબોર્ડ:—શહેરના અમુક લક્ષણો પાડી તેમાંથી રેયત મેંબરો પસંદ કરે છે, અને થોડા સરકાર પસંદ કરે છે. આ પ્રમાણે પસંદ થએલા મેંબરોનું મંડળ તે મ્યુનિસિપલબોર્ડ અથવા મ્યુનિસિપલકમીટી કહેવાય છે. તેમને શહેરમાં સ્વચ્છતા રખાવવી, ચોખ્ખું પાણી પૂરું પાડવું, રસ્તા સાદુ રખાવવા, પાણી છંટાવવું, રસ્તાપર દીવા કરાવવા, નિશાળોની સંભાળ રાખવી, દવાખાનાની સંભાળ રાખવી, મ્યુનિસિપલ તાબાની જમીન કોઈ દબાવે નહિ. તેની સંભાળ રાખવી, કોહેલાં શાકભાજી તથા બગેડેલાં અનાજ વેચવા ન દેવાં, કોઈ રોમ શાટી નીકળે તો તાગડોબ તેના ઉપાય લેવા વગેરે કામ કરવાનાં હોય છે.

દીવાની ખાતુ:—જીલ્લાનાં મોટાં મોટાં સ્થળોમાં મુનસફી રાખવામાં આવેલા હોય છે. તેમને સર્પોર્ડિનેટ જડજ કહે છે. તે દેવાલેણાનો તથા એક ખીજની જમીન અને નિયંત્રિત દબાવેલી હોય તેનો તથા વારસાનો ઇન્સાફ કરે છે. તેમના ઉપરી પ્રાંતના જડજ સાહેબ હોય છે, અને તેમના ઉપરી ઇલાકાની હાઇકોર્ટના જડજ સાહેબ હોય છે. પ્રાંતના અને હાઇકોર્ટના જડજ સાહેબો દીવાની સાથે ફાજદારી કામની અપીલો પણ સાંભળે છે.

કેળવણી ખાતું:—દરેક જિલ્લામાં એક ડેપુટી એન્જીનેયર ઇન્સ્પેક્ટર હોય છે. તે જિલ્લાની કેળવણીની સંભાળ રાખે છે. તેમના તાબામાં આસિસ્ટન્ટ ડેપુટીઓ હોય છે. તેમના ઉપરી પ્રાંત કે વિભાગની કેળવણીની દેખરેખ રાખનાર એન્જીનેયર ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ હોય છે, અને ઇલાકાને માટે ડિરેક્ટર સાહેબ હોય છે.

સડકો તથા મકાન કંચનવા માટે દરેક જિલ્લામાં એક એન્જીનીયર અને તેના તાબામાં સબએન્જીનીયરો રાખેલા હોય છે.

દરેક તાલુકામાં શીતળા કાઢવા માટે વેક્ષીનેટરો રાખેલા હોય છે. તેમના ઉપરી સેનેટરી કમિશ્નર સાહેબ હોય છે.

જિલ્લાનાં ઘેરની જવા કરવા માટે સરકારે વેટરનરી ડોક્ટરો રાખેલા હોય છે.

ભાગ ૨ નો.

મુંબઈ ઇલાકો.

સીમા:—ઉત્તરે બલુચિસ્તાન અને પંજાબ, પૂર્વે રાજપૂત સંસ્થાન, મધ્યદિગ્દિશ્તાનનાં દેશી રાજ્યો, મધ્યપાંતો અને નીચામનું રાજ્ય છે. દક્ષિણે મદ્રાસ પ્રદેશો ને મહેસુર છે, અને પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર છે.

કુદરતી વિભાગો:—૧ મુજરાત, ૨ કચ્છ, ૩ સિંધ, ૪ મહારાષ્ટ્ર અને ૫ કાનડા.

રાજકીય વિભાગો:—ઉત્તરવિભાગ, સિંધ, મધ્યવિભાગ, અને દક્ષિણ વિભાગ. મુંબઈ સહેરને આ વિભાગોમાં મળેલું નથી પણ તે એક જુદોજ વિભાગ ગણાય છે.

ઉત્તરવિભાગ અને મુજરાત.

સીમા:—ઉત્તરે કચ્છનું રાજ્ય અને સિંધ, દક્ષિણે થાણા જિલ્લો, પૂર્વે માળવા ને ખાનદેશ અને પશ્ચિમે કચ્છનો અખાત અને અરબી સમુદ્ર છે.

જિલ્લાઓ:—૧ અમદાવાદ, ૨ ખેડ, ૩ બરગ, ૪ પંચમહાલ ૫ સુરત, ૬ થાણા.

દેશી રાજ્યો:—૧ માયકવાડનો મુલક, ૨ દાહિયાવાડ એન્જનિસ, ૩ પાલજપુર એન્જનિસ, ૪ મહીકાંડા એન્જનિસ, ૫ રેવાકાંડા એન્જનિસ, ૬ સુરત એન્જનિસ, ૭ ખંભાત સંસ્થાન ને ૮ જવર સંસ્થાન.

કિપરના ભાગોમાંથી થાણા છુટ્ટો અને જવાર સંસ્થાન બાદ કરે તો ગુજરાત પ્રાંત થંઈ રહે અને કાઠિયાવાડ એજન્સિ તથા ગાયકવાડનો મુલક બાદ કરે તો ઉત્તર વિભાગ થઈ રહે.

અમદાવાદ છુટ્ટો.

તાલુકા:—૧ દશકોઈ, ૨ વિરમગામ, ૩ પ્રાંતીજ, ૪ સાણંદ, ૫ ધોળકા અને ૬ ધંધુકા.

પેટા મહાલ:—મોડાસા અને ધોધા.

નદી:—સાબરમતી, હાથમતી, વાતક, મેશ્વો અને માગુમ.

શહેરોની હકીકત.

અમદાવાદ:—ઈ. સ. ૧૪૧૨ માં ગુજરાતના મુલતાન અદ-મદશાહે સાબરમતી નદીને કાંઠે વસાવ્યું હતું અને પોતાના નામ કિપરથી એનું નામ અમદાવાદ રાખ્યું હતું. અહીં ઉત્તરવિભાગનો કમિશ્નર તથા અમદાવાદ છુટ્ટાનો કલેક્ટર રહે છે. રેશમી તથા મુતરાડિ કાપડ સાંઈ થાય છે. અહીં શાહઆઝમનો રોજો, જુમાગમીદ, કાંડીડ તળાવ, દાદાહરીરની વાવ વગેરે જોવા લાયક છે.

વીરમગામ:—આ શહેરની પાડોશમાં સિદ્ધરાજની મા મા-નલદેવીનું બંધાવેલું મુતમર તળાવ છે. અહીં મુખ્ય વેપાર રનો છે.

ખારાધોડા:—અહીં વરાગડું મીઠું પકવવામાં આવે છે.

ધોળકા:—આ ગામ સૂંક, દાડગ, કેળાં, જાવ વગેરે માટે પ્રખ્યાત છે. અહીં મીનલદેવીનું બંધાવેલું મહાવ તળાવ છે. પ્રથમ મહાભારતમાં આવેલું વિરાટનગર આ જગ્યાએ હતું. આ તાલુકાની જમીન બેજવાળી હોવાથી લાંબાં હવાપાણી નજાગાં ગણાય છે.

પ્રાંતીજ:—સામુ સારા થાય છે.

ધાધા:—હરીઓ પાસે હોવાથી આ ગામની હવા સારી ગણાય છે, તેથી ધણા લોકો કિનારામાં હવા ખાવા જાય છે. પહેલાં આ મોટું બંદર હતું.

ખેડા જીલ્લો.

તાલુકા:—કપડવંજ, ઠાસરા, આણંદ, નડિયાદ, મહેમંદાવાદ ખાતર ને બેરસદ.

નદીઓ:—મહી, સાબરમતી, વાત્રક, શેઠી, મેશ્વો, મહે અને ખારી.

શહેરોની હકીકત.

કપડવંજ—કાયતી નદીને તથા સામુ માટે પ્રખ્યાત છે.

લસુંદ્રા:—હિના પાણીના કુંડ માટે પ્રખ્યાત છે.

ડાકોર:—ત્યાં રણછોડજીનું મોટું મંદિર છે, તેથી માણેકદારી પુનેમે મોટો મેળો બરાય છે.

નડિયાદ:—આખા જિલ્લામાં મોટું ગામ છે. ત્યાં સંતરામ મહારાજનું મોટું મંદિર છે.

વડતાલ:—રત્નામિતારાવજી ધર્મરાજાનું જત્રાનું મુખ્ય ધામ છે.

ખેડા:—આ ગામ વાત્રક અને શેઠી નદીના સંગમ ઉપર છે. ત્યાં જીલ્લાના કલેક્ટર સાહેબ રહે છે.

મહેમંદાવાદ:—એનું અસલ નામ મહમુદાવાદ હતું. તે ઇ. સ. ૧૪૭૯ માં મહમુદ બેગડાએ વસાવ્યું હતું.

આણંદ:—અહીં રેલવેનું જંકશન છે. અહીંથી એક ગાડી ખંભાત તરફ અને બીજી ગોધરા તરફ જાય છે.

વિશેષ હકીકત:—આ જિલ્લાના શેઠી અને મહી નદી વ.

જ્યેના બામને ચરોતર કહે છે. સાંની જમીન સારી છે અને તમા-
કનો પાક પછોળ થાય છે કપડવંજમાં કાચ અને સાણુ બનાવ-
વાનાં કારખાનાં છે, તથા કપડવંજની પાસે માળખ નદી છે સાંથી
અગ્રીકના પથર નીકળે છે.

પંચમહાલ જીલ્લો.

તાલુકા:—મેધરા, હાહોદ અને કાલોલ.

પેટામહાલ:—હાલોલ અને કાલોલ.

નદી:—મહી.

શહેરોની હકીકત.

મેધરા:—અહીં જીલ્લાનો કચેકટર રહે છે. આ મામ પાસે
મેધરક નામે તળાવ છે.

હાલોલ:—મહમુદ બેમઘના વખતમાં હાલુર નામના સુધારે
જુદર બામ બનાવ્યો હતો, તે ઉપરથી તેણે આ મામનું નામ હા-
લોર રાખ્યું હતું.

હાહોદ:—અહીં ઔરંગઝેબ રાજનો જન્મ થયો હતો. અહીં
મિંધિયા અને હોલકરની બે હોદો ભેગી થાય છે માટે આ
મામનું નામ હોલકરને બદલે હાહોદ પડ્યું છે.

ચાંપાનેર:—વનરાજના ચાંપા નામના પ્રધાને આ શહેર વ-
સાવ્યું હતું, તે ઉપરથી તેનું નામ ચાંપાનેર રાખ્યું હતું. હાલ તે
ખડેર છે.

વિશેષ હકીકત:—આ જિલ્લામાં પાંચ મહાલ આવેલા હો-
વાથી તેનું નામ પંચમહાલ પાડ્યું છે. આ જિલ્લામાંથી મહુડાં
અને ભારતી લોકડાં પડ્યાં પરદેશ જાય છે. મેધરા પાસે દુધા

ગામ આગળ ઉના પાણીના કુંડ છે. આ છત્રામાં પાવાગઢની ત-
મેટીમાં કામકામતાનું દહેઈ છે.

ભરૂચ છત્રો.

તાલુકા:—ભરૂચ, અંકલેશ્વર, વામરા, આગોદ ને જંજીર.

પેટામહાલ:—હાંસે.૨.

નદી:—નર્મદા.

શહેરોની હુકીકત.

ભરૂચ:—આ શહેર નર્મદા નદીને દક્ષિણ કિનારે રેકરીપર
પાવડી પને આવેલું છે. તેમાં ભૃગુઋષિનો આશ્રમ હતો તે ઉપરથી
તેનું નામ ભરૂચ પડેલું છે. અહીં બળારાજએ કરેલા ચરની જગ્યા
તથા ભૃગુઋષિનું દહેઈ જોવા લાયક છે.

અંકલેશ્વર:—અહીંથી નાંદોદ જવાની નાના માપની ગાડીકે.

ભાડજીત:—અહીં ભાડજીતેશ્વર મહાદેવનું દહેઈ છે તેથી તેનું
નામ ભાડજીત પડ્યું છે. જ્યારે અધિક ભાદરવો મહીનો આવે છે
ત્યારે અહીં મોટી જગા ભરાય છે. આ શહેર નર્મદાને કાંઠે છે.

શુકલતીર્થ:—અહીં કાર્તિકી પુનમે મેળો ભરાય છે, તથા
ઉગારેશ્વરની મોટી મૂર્તિ છે. આ શહેર નર્મદાને કાંઠે છે.

વિશેષ હુકીકત.—ભરૂચ જીલ્લાના પચા ભાગને કાનમ કહે
છે. એ ભાગમાં રૂનો પાક વહેા માય છે. શુકલતીર્થ ખાંસે કબીર-
વડ નામનો મોટો વડ છે. એ એટલો મોટો હતો કે તેની નીચે
૭૦૦૦ માણસનું લશ્કર ખુશીથી રહી શકતું, કબીરે દાતજીકરી ને
મીરી નાંખી હતી તેમાંથી આ વડ થએલો કહેવાય છે.

સુરત જીલ્લો.

તાલુકા:—ઝોરપાડ, ચોર્યાસી, જલાલપોર, વલસાડ, પારડી, માંડવી, બારડોલી અને ચીખલી.

પર્વત:—પારનેરા.

નદી:—તાપી.

શહેરોની હકીકત.

સુરત:—આ શહેર તાપી નદીને કાંઠે આવેલું છે. સુરત નામની રામજીવી પરથી એ શહેરનું નામ સુરત પડ્યું છે. રેશમા કાપડ તથા કસબ કામ માટે પ્રખ્યાત છે.

વલસાડ:—અંદર છે. અહીંથી ઇમારતી અને બાવળનાં લાકડાં, અનાજ, ગોળ અને ઇંટ બહારગામ મોકલવામાં આવે છે.

તીથલ:—વલસાડ પાસે દરીઆ કિનારાપર હવા ખાવાનું સ્થળ છે.

ડુમસ:—દરીઆ કિનારાપર હવા ખાવાનું સ્થળ છે. તે સચીનતા રાખ્યો તામે છે.

ઉદવાડા:—પારસીઓનું જત્રાનું ઠેકાણું છે.

હજીરા:—તાપી નદીના મુખ ઉપર હવા ખાવાનું ઠેકાણું છે. આ ગામનું નામ હજી છે, પણ ત્યાં વેડસ સાહેબની કબર (હજીરા) છે, તેથી તે જગ્યા હજીરાને નામે ઓળખાય છે. ત્યાં દીવાનંડી છે.

બહુધાન:—તાપી નદીને કાંઠે આવેલું જત્રાનું ઠેકાણું છે. ત્યાં બાર વર્ષે જત્રા ભરાય છે.

રાંદેર:—ત્યાંનાં બોર વખણાય છે.

વિશેષ હકીકત:—આ જીલ્લામાં માંડવી તાલુકાની હવા

જંગલોને લીધે ખરાબ ગણાય છે. આ હુસ્સાના ગાયકવાડી નામના થી એ ભાગ પડે છે, એટલે માંડરી અને ખારડોલી તાલુકા ખીખ તાલુકાથી જુદા પડે છે.

થાણા હલ્લો.

તાલુકા:—ડાકાણું, માહીમ, વસાઇ, સાદી, ભીંવડી, વાડે, ચાહપુર, મુરવાડ અને કલ્યાણ. આમાંના પહેલા પાંચ તાલુકા ફરીઆ કિનારે આવેલા છે.

શહેરોની હકીકત.

થાણા:—આ શહેર મુંબઇ પાસે આવેલું હોવાથી ટ્રેડનાક કોષ્ટો ત્યાં રહી જ આવ કરે છે.

વાંદરા:—મુંબઇથી નવ માઇલપર આવેલું છે. એ થાણા નું હુસ્સાનું નાકું છે.

વસાઇ:—એ વસાઇ સ્ટેશનથી પાંચ માઇલપર આવેલું છે. ત્યાં પાન, શેરડી, કેળાં વગેરે થાય છે.

ખોરીવલી:—સ્ટેશનથી દોઢ માઇલપર કનેરી ગુફા જેવા સાયક છે.

કુદયાણુ:—પહેલાં આ શહેરનું નામ મુસલમાનોએ ઇસ્લામાબાદ રાખ્યું હતું. અહીંથી જ. આઇ. પી. રેલવેનો એક શંટો નાશક તરફ જાય છે.

વિશેષ હકીકત:—અહીં મરાઠી ભાષા બોલાય છે. તેથી આ હલ્લો ગુજરાતથી જુદો પડે છે. અહીંના બ્રાહ્મણો ચિત્તપાવન અને કોકણસ્થ કહેવાય છે. આ હુસ્સામાં વરસાદ વધારે પડે છે. અને જમીન પથરાવાળી છે તેથી ડાંગરનો પાક ઘણું થાય છે. િ

નારાના તાલુકા રણપુષ હોવાથી ત્યાં શેરડી, કેળાં, પાન, આદિ, નાગિએર વગેરે થાય છે. આમાંથીમાં મુકાં કેળાં થાય છે. બાયદર અને વસંધ મામ આગળ મીઠું પકવવામાં આવે છે.

પાલજીપુર એજન્સિ.

આ એજન્સિમાં નાનાં મોટાં મળીને તેર રાજ્યો છે. તેમાં પાલજીપુર, અને રાધનપુર મુખ્ય છે.

નદીઓ:—અનાસ અને સરસ્વતિ. આ બે નદીઓ હરીઆને મળતી નથી પણ રણમાં સમાઈ જાય છે માટે કુંવારી નદીઓ કહેવાય છે. સરસ્વતિ નદી પવિત્ર મનાય છે અને તેમાં નહાવા માટે બધા લોકો જાય છે.

રાહરોની હુકીકત.

પાલજીપુર:—મુસલમાની રાજ્ય છે. ત્યાંના રાજાને હિવાન કહે છે.

ડીસા:—અંગ્રેજી હસ્કરની હાવણી છે.

રાધનપુર:—અહીંના રાજા નવાબ કહેવાય છે. અહીં મુખ્ય નિકાશ સુરોખાર છે.

મુંજપર:—વેપારનું સ્થળ છે.

વિશેષ હુકીકત:—આ એજન્સિનો સર્વધા ઉપરી અમલદાર પ્રેસિડેન્ટ એજન્ટ કહેવાય છે. તેનું સદર રહેઠાણ પાલજીપુર છે. ઉતાગાની ઋતુમાં આ એજન્સિમાં સખ્ત તાપ પડે છે. બધા બાગમાં રેતીનું મેદાન હોવાથી ત્યાં ઉંટ ઉપર મુસાફરી કરવી પડે છે. આ બામના લોકો મારવાડ પાસે આવ્યાને લીધે કંઈક અંશે મારવાડીને મળતા આવે છે. સુરોખાર, અનાજ, સરસવ, તલ, કપાસ, અંધા અને કેવડનું અતાર વેપારની મુખ્ય ચીજો છે.

મહીકાંઠા એજન્સિ.

આ એજન્સિમાં ૬૩ દેશી રાજ્યો છે. તેમાં મુખ્ય ઇડર, ઢાંતા, પેથાપુર, વડાળી અને ભાલુસણા છે.

નદીઓ:—સાગરમતી, વાવક, હાથમતી અને સરસ્વતિ.

ઇડરના રાજ્યમાં મુખ્ય શહેર ઇડર અને અમનગર છે.

ઇડર:—રાજધાનીનું શહેર છે. ત્યાં રાડોડ રજપૂતરાજા રહે છે.

અમનગર:—અગદાવાદના સુવ્રતાન અહમદશાહે ઇડરના રાજાને હાથમાં રાખવાને ઇ. સ. ૧૪૨૭ માં આ શહેર 'વસાવ્યું' હતું. એનું અમલ નામ અહમદશાહના નામ ઉપરથી અહમદનગર હતું. તેની પાડોશમાં પથરાની ખાણો છે.

ઢાંતાનું રાજ્ય:—અંખામાતાના દહેરા તથા આસાનુર પદાડને લીધે પ્રખ્યાત છે. દહેરાની આવક રાજ્યમાં જમા થાય છે. ત્યાંનો રાજા પરમાર રજપૂત છે.

વિશેષ હુકીકત:—હાથમતી નદીમાંથી નહેરો કાઢી ખેતીવાડીને પાણી પૂરું પાડવામાં આવે છે. ઘણીખરી વસ્તી કોળી અને બીજા લોકોની છે. ઉત્તર અને પૂર્વનો ભાગ ડુંગરાળ અને જંગલવાળો છે. એજન્સિનો વહીવટ ચલાવવા એક પોલિટિકલ એજન્ટ સાદરામાં રહે છે.

રેવાકાંઠા એજન્સિ.

આ એજન્સિમાં ૬૨ નાનાં દેશી રાજ્યો છે.

મુખ્ય રાજ્યો:—રાજપીપળા, છોટાઉદેપુર, બારીઆ, હુબા-વાડા, સુંથ, વાડાસીનોર વગેરે.

નદીઓ:—મહી, ખર્મદા.

પર્યતો:—વિંધ્યાચ્ચ અને રાજપીપળાના ડુંગર

શહેરોની હુકીકત.

નાંદોદ:—કરજેલુ નદી ઉપર આવેલું છે. રાજ ગોહીલ રજ-
પુત્ર જાતનો છે. તેણે પોતાના રાજ્ય માટ રેકરે જાંચી છે. અહીં
એક હાઇસ્કૂલ છે.

લુણાવાડા:—સોલંકી રજપુત રાજના તાળામાં છે.

વાડાશીનોર:—અહીંના નવાજ બાબી કુટુંબનો છે.

ચુથ:—પરમાર જાતના રજપુતના તાળામાં છે.

વિશેષ હુકીકત:—આ એજન્સિનાં કેટલાંક રાજ્યો રેવા
(નર્મદા) નદી ઉપર આવેલાં હોવાથી તેનું નામ રેવાકાંઠા એજન્સિ
પાડયું છે. છોટાઉદેપુર અને બારીઆના રાજ્યોની હવા જંગલોને
દીધે ખરાબ ગણાય છે. આ એજન્સિના જંગલોમાં શિકાર કરવા
લાયક જંગલી જનાવરો વાઘ, ચિત્તા, રીંછ, હુકર વગેરે નજરે પડે
છે. આ એજન્સિનું કામ પોલિટિકલ એજન્ટ તરીકે પંચમહાલના
ફલેક્ટર સાહેબ કરે છે તેનું સદર સ્ટેશન જોધરા છે. ડુંગરોમાંથી
અકીક, આરસ, લાલ, સફેદ વગેરે ગુણગુણ રંગના પથ્થરો નીકળે
છે અને જંગલોમાંથી મધ અને આરોણી મળી આવે છે.

સુરત એજન્સિ.

મુખ્ય રાજ્યો:—વાંસદા, ધરમપુર, સચીન અને ડાંમ.

વાંસ ૧:—અહીંનો રાજ સોલંકી રજપુત છે. આ રાજ્યમાં
દેવકીઉનાઇનો ઉના પાણીનો કુંડ છે. અહીં કરવર્ષે એવી પુત્રમે
મેળો ભરાય છે. અહીંના જંગલોમાં કમ્બારતી લાકડું પુષ્કળ થાયછે.

ધરમપુર:—અહીંનો રાજા સિસોદીઆ જાતનો રાજપુત છે. જંગલોને લીધે હવા ખરાબ ગણાય છે, પણ મમારતી લાકડાનો મોટો વેપાર ચાલે છે. રાજધાનીનું શહેર ધરમપુર છે.

સચીન.—અહીંનો રાજા નવાજ કહેવાય છે. મુખ્ય શહેર સચીન અને હુમસ છે. ફૂગસ દરીઆ કિનારે હોવાથી હવાખાવાનું સ્થળ છે.

હાંગ:—આ રાજ્ય તદ્દન જંગલનો પ્રદેશ છે. મુખ્ય પાક જુવાર, બાજરી, બટાટા ને ઘઉં છે.

વિશેષ હુકીકત:—આ એજન્સિનું પોલિટિકલ એજન્ટ તરીકેનું કામ સુરત જીલ્લાના કલેક્ટર સાહેબ કરે છે. તેનું સદર રેશન સુરત છે.

ખંભાત સંસ્થાન.

ખેડા જીલ્લાના કલેક્ટર સાહેબ આ સંસ્થાનના પોલિટિકલ એજન્ટ તરીકેનું કામ કરે છે. આ સંસ્થાનની જમીનમાં ઘણો ખાર દેવાથી ત્યાં દર પાંચ વર્ષે નવા ક્વા ખોદાવવા પડે છે. રાજપીપળાના બાગો તરફથી તથા કપડવંજ તરફથી અકીકતા પાસેથી આવે છે તે પકવી તેનાં બોરીયાં, એરીમ વગેરે બનાવવાનો ત્યાં મોટો હુલ્લર છે. અહીંનો રાજા મોગલ જાતનો મુસલમાન છે. મુખ્ય શહેર ખંભાત છે. તેનું જીનું નામ રતંભાવતી હતું. પહેલાં આ ઘણું મોટું બંદર હતું પણ હાલમાં દરીઓ પાંચ માઈલ દૂર હોવાથી વેપાર બાગી મર્યો છે.

જવાર સંસ્થાન.

અહીંનો રાજા કોળી જાતનો છે. આ સંસ્થાનના પોલિટિકલ એજન્ટ તરીકેનું કામ સુરત જીલ્લાના કલેક્ટર સાહેબ કરે છે.

એજન્ટ તરીકેનું કામ થાણા જીલ્લાના કલેક્ટર સાથેય કરે છે. આ પ્રાંતમાં બંગલો અને ડુંગરો ઘણા છે.

કાઠિઆવાડ એજન્સિ.

કાઠિઆવાડના ચાર પ્રાંત કરેલા છે. (૧) હાત્તાર, (૨) અજ-
વાડ, (૩) ગોહિલવાડ, (૪) સોરઠ. આ દરેક પ્રાંતના ઉપરીન પોલિ-
ટિકલ એજન્ટ કહે છે. તેમનાં સુદર રોશન અનુક્રમે રાજકોટ, વડ-
વાણ, સોનગઢ અને જોતણસર છે. આ ચાર પોલિટિકલ એજન્ટોના
ઉપરીને એજન્ટ ટુ ધ ગવર્નર કહે છે. તે હવાકાના મવર્નરી
વાળા છે. તે રાજકોટમાં રહે છે.

પર્વતો:—ગીર, ગીરનાર, શેત્રુંજી ને બર્ડા.

ગીરના ડુંગરોમાં સિંહ ઘણા છે, ગીરનાર અને શેત્રુંજી પર્વત
ઉપર જૈન કોલોનાં દહેરાં છે. બર્ડાના ડુંગરમાંથી કોખાંડ નીકળે છે.

નદીઓ:—આદર અને શેવ જી

કાઠિઆવાડની નદીઓ ધણીજ નાની છે; કારણ કે દરીઓ
જાગની ધણીજ પાસે આવેલા છે.

બંદરો:—હારદાં, પોરબંદર, વેરાવળ, દીવ, બહરાખાન અને
બાવનગર.

શહેરોની હુકીકત.

રાજકોટ:—અહીંની હવા ધણી સારી છે. કાઠિઆવાડ એ-
જન્સિનો એજન્ટ ટુ ધ ગવર્નર અહીં રહે છે. રાજકોટમાં બહુવા
ગાદે એક શાળા, એક હાઈસ્કૂલ અને બે ટ્રેનિંગ કોલેજો છે.

જુનાગઢ:—રાજધાનીનું શહેર છે. અહીં બાબી કુટુંબનો
નવાજ રાજ્ય કરે છે. હાઈસ્કૂલ અને નવાજ સાહેબનો મહેલ તેના
હાથે છે.

સામનાથપાટણ:—ઇ. સ. ૧૦૨૫ માં મહમદ ગઝની ચઢાક ઠરી પુષ્કળ ધન લઇ ગયો હતો.

પોરબંદર:—જેઠવા રજપુત રાજની રાજધાની છે. અહીંથી મુઘલાઇ, મુરત, અમદાવાદ વગેરે જગાએ પથરો મોકલવામાં આવે છે. આ શહેરની જગાએ સુદામાપુરી હતી.

વડવાણ:—કેમ્પમાં તાલુકાદારી ગરાશીઆ સ્કુલ છે.

બાવનગર:—ઇ. સ. ૧૭૪૨ માં બાવસીંગે વસાવ્યું હતું. હાલનાં ત્યાંથી ઠરીઓ વેગળો ગએલો છે, માટે ખાડી માર્ગે વહા-જો આવે છે. અહીં એક મહાવિદ્યાલય, એક હાઇસ્કુલ અને એક મીઠ છે.

મોરબી:—રાજધાનીનું શહેર મચ્છુ નદી ઉપર આવેલું છે. જોમાં જાડેજ રજપુતનું રાજ્ય છે.

ગોંડલ:—ગરાશીઆઓ માટે એક સ્કુલ તથા હાઇસ્કુલ છે.

નવાનગર:—કંકુ તથા રેશમી અને કસબના બરતકામ માટે પ્રખ્યાત છે. ત્યાંનો રાજા જાડેજ રજપુતનો શીરોમણી ગણાય છે. રાજનતા નામ ઉપરથી તેને જામનગર પણ કહે છે.

પાલીતાણા:—જેતુંજના ડુંગરને લીધે પ્રખ્યાત છે. જૈનસોફાનું જાવાનું ઠેકાણું છે.

ખાંઘ્રા:—સામ વામણામ છે. આજા જાવના રજપુત રાજાઓ રાજ્ય કરે છે.

જાકરાખાદ:—મુમુક્ષુજાનને તામે છે, ને જાંજીસના નવાજના કાળમાં છે.

ઝાપકવાડી રાજ્ય.

આ રાજ્યના ચાર પ્રાંત કરેલા છે. (૧) વડોદરા પ્રાંત, (૨) કડી પ્રાંત, (૩) નવસારી પ્રાંત. (૪) અમરેલી પ્રાંત. આ ચાર પ્રાંતમાં કડી પ્રાંત સૌથી મોટામાં મોટા છે.

નદીઓ.—બનાસ, સરસ્વતિ, વિશ્વામિત્રી અને દાંદર.

શહેરોની હુકીકત.

વડોદરા:—ઝાપકવાડી રાજધાનીનું નગર છે. રાજ યંદને આ નગર વસાવ્યું હતું તે ઉપરથી તેનું નામ યંદનાવતી રાણ્યું હતું. ત્યાં કોલેજ, ન્યાયમંદિર, રાજદા મહેલો, સંગ્રહસ્થાન, આગ વગેરે બેંવા લાયક છે.

ડભોઈ:—ડભોઈ નામના ઇજનેરના નામ ઉપરથી તેનું નામ ડભોઈ પડ્યું છે.

પાટણ:—વતરાજે ઇ. સ. ૭૪૫ માં વસાવ્યું હતું, ત્યાં રાણી વાવ અને વતરાજની મૂર્તિ જોવા લાયક છે. તથા તરવાર, સુડી, પટાળાં અને માટીનાં વાસણ વખણાય છે.

વડનગર:—વડનગર નામરતું મૂળ સ્થળ છે, પરંતુ હાલમાં તે લોકોનાં એક કે બેજ ઘર છે.

સિદ્ધપુર:—સરસ્વતિ નદી ઉપર જત્રાનું ધામ છે. ત્યાં માટ્ર આંધ કરવામાં આવે છે. અહીં રૂઢમાળાનું ખંડેર જોવા લાયક છે.

નવસારી:—પારસીઓની વસ્તી વધારે છે. અહીંની હવા સારી છે, તથા જોળ વખણાય છે.

સોનગઢ:—જુના કિલ્લા માટે પ્રસિદ્ધ છે.

કર્નાળી:—નર્મદા કિનારે જત્રાનું ઠેકાણું છે.

મહેસાણા:—રેલવે જંકશન છે.

ખલુચાણ:—યાત્રાનું સ્થળ છે.

ઉંઝા:—કડવા કણ્ઠાની કુળદેવીનું સ્થાન છે.

કહી અને વિસનગર:—જળવા લાયક જગાઓ છે.

વિશેષ હુકીકત:—આ રાજ્ય એક જથે તથી પણ જુદા જુદા ભાગમાં વહેંચાઈ ગએલું હોવાથી કુદરતી રચના જુદી જુદી બાત્રમ પડે છે. આ રાજ્યની દેખરેખ રાખવા વાઘસરોય તરફથી રેસીડેન્ટ નીમવામાં આવે છે. તે વડોદરામાં રહે છે અને વાઘસરોયની સજા નીચે છે. રાજ્ય વ્યવસ્થા અંગ્રેજી રાજ્યની મારફત ચાલે છે. પણ અમલદારોનાં નામ જુદાં જુદાં છે. તાલુકાના ઉપરીને વહીવટદાર, પ્રાંતના ઉપરીને સુબો કહે છે. તેના ચારે સુબાના ઉપરીને સરસુબો કહે છે. તેના ઉપરી તરીકે દિયાન અને માથે રાજા છે. ત્રણસારી પ્રાંતમાં પુષ્કળ મેવો માય છે.

સામાન્ય વર્ણન.

પર્વતો:—વિંધ્યાચળ, સાતપુટા, આદામુર, રાજર્ષીપર્ગા, ગીર, ગીરનાર, શેત્રંગે, બર્હા, વગેરે

નદીઓ:—નર્મદા, તાપી, ખનાસ, સરસ્વતિ, મહી, સામર-મતી, બાદર, શેત્રુંજી.

ભૂમિરે:—જમતપોષ્ટ ને દ્રિવ.

અખાત:—અબાવનો.

ખુદર:—હારકા, પોખાદર, વેસવળ, બાકસખાદ, બાકસખર, શોખા, અખાત. સુરત ને વલસાડ.

હવાખાવાની જગાઓ:—આખુ, હુમસ, તીથલ, ખાલાચરી ને ગોપનાથ.

ઉના પાણીના કુંડ:—લસુંદ્રા, હુવાટાંદણ, દેવકીઉનાઇ ને નૃતશીરપામ.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં:—અંબાજી, બહુચરાજી, શુકલતીર્થ, કર્તાગા, સિદ્ધપુર, ઉંઝા, હાંદાર, વડતાલ, ખીરનાર, શેત્રુંજી, દારકાં ને પ્રભાસપાટણ. પારસીલોકોનું ઉંદવાડા.

ખનીજ પદાર્થો:—પંચમહાલ જીલ્લામાંથી સીસું, લોખંડ અને મેંબેનીઝ નીકળે છે. રાજપીપળાના કુંગરોમાંથી તથા કપડવંજ પાસે માજમ નદીમાંથી અકીકના પથરો નીકળે છે. કાઠિયાવાડમાંથી ઇમારત બાંધવાના પથરો નીકળે છે. આરસુરમાંથી આરસ નીકળે છે.

રાજ્ય વ્યવસ્થા:—ગામના ઉપરીને પટેલ તથાડી કહે છે. તેનો ઉપરી આખા તાલુકાનો મામલતદાર હોય છે. તે આખા તાલુકાનું મહેસુલ ઉધરાવે છે. તેમના ઉપરીને કલેક્ટર કહે છે. તેમના ઉપરીને કમિશ્નર કહ્યું છે. તે આખા વિભાગનો ઉપરી કહેવાય છે. ઉત્તર વિભાગના કમિશ્નર સાહેબ અમદાવાદમાં રહે છે.

ઉત્તર વિભાગમાં ત્રણ તરફનાં દેશી રાજ્ય છે. કેટલાંક દેશી રાજ્યો (પદ્મપુર, મહીકાંડા, રેવાકાંડા વગેરે) ઉત્તર વિભાગના કમિશ્નરની દેખરેખ નીચે છે, કાઠિયાવાડ એજન્સિ ગવર્નર તરફથી નીમાએલા એજન્ટ દુધ ગવર્નરની દેખરેખ નીચે છે. તેને કમિશ્નર સાથે કેઇ પણ જાતનો સંબંધ નથી. માવકવાડનું રાજ્ય વાહસરાયના તાબા હેઠળ છે. તેમના તરફથી લાં રેસીડન્ટ રહે છે.

વેપારનાં સાધનો:—મોટાં શહેરો અને ગામો વચ્ચે આગ-ગાડીને લીધે વેપારની ઘણી સગવડ છે. જ્યાં આગગાડી નથી એવા નાનાં ગામોમાંથી માત્ર મોટાં શહેરોમાં લાવવા કાચી સડકો બાંધેલી છે, તે ઉપર થઇ ગાડાં રસ્તે માત્ર મોટાં શહેરોમાં મોટલવામાં આવે છે. જ્યાં રણ માર્ગ હોય ત્યાં ઉટવડે વેપાર ચાલે છે; કારણ કે તેનાં પગલાં પહોળાં હોવાથી રેતીમાં ડૂળી જતાં નથી. તથા રણમાં પાણીની અછત હોય છે અને તેને પાણી વિના ધણો વખત ચાલે છે. પહાડી મૂલકમાં ધોડાં, ગધેડાં અને ખસ્યર તથા ગાડી-ઓથી વેપાર ચાલે છે. દરીઆ કિનારે જે શહેરો આવેલાં છે ત્યાં વહાણ માર્ગે વેપાર ચાલે છે. આ પ્રાંતમાં નદીઓ બહુ મોટી નથી એટલે નદીઓ માર્ગે વેપાર ચાલતો નથી, પણ માત્ર નર્મદા, તાપી અને મહીમાં મુખથી થોડે દૂર સુધી હોડીઓ ફરે છે.

પરદેશ જતો માલ:—સુતરાડ કાપડ, અનાજ, તેલીયાં, આગડાં અને શણ પરદેશ જાય છે.

પરદેશથી આવતો માલ.—લોદાનો સામાન, રેશમી સુતરાડ અને ગરમ કાપડ, કેરોલીન, કોલસા, કાચ, દવાઓ વગેરે પરદેશથી અહીં આવે છે.

આબોહવા:—દરીઆ કિનારાની હવા સારી છે. પાણીપુર એન્જિનિસ, ધોધા અને કાઠિઆવાડ એન્જિનિસની હવા ગરમ છે. રેવાડાં એન્જિનિસ, પંચમહાલ અને મુરત જીલ્લાના માંડી તાલુકાની હવા જંગલોને લીધે એન્જિનિસ હોવાથી રોગીષ્ટ છે.

નદીઓ વિષે લુકીકત.

નર્મદા:—સાતપુડા પર્વતમાંથી નીકળી અંખાતના અંખાતને

મળે છે. તેને કાંઠે ચાણેક, ભાલુન, કર્નાળી, નાંદેક, સિનેર, શુક-
લતીર્થ અને મરચ છે.

તાપી:--સાતપુડ, પર્વતમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને
મળે છે. એને કાંઠે માંડવી, જુરાનપુડ, રાંદેર ને સુરત છે.

ખનાસ:--શિરોછતા હુંગરમાંથી નીકળી કચ્છના રણને મળે
છે. એને કાંઠે ડીસા ને રાવનપુર છે.

મરસ્વતિ:--શિરોછતા હુંગરમાંથી નીકળી કચ્છના રણને મળે
છે. એને કાંઠે દાંતા, સિદ્ધપુર ને પાટણ છે.

મહી:--હુંગાળવાના હુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને
મળે છે. એને કાંઠે લુણાવાડ ને ખંભાત છે.

સાળરમતી:--મેવાડના હુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અ-
ખાતને મળે છે. તેના ઉપર સાદરા ને અમદાવાદ છે.

ભાદર:--ચોટીલાના હુંગરમાંથી નીકળીને અરબી સમુદ્રને મળે
છે. એના ઉપર જસદણ, જેતપુર ને નીમંદર છે.

ચેત્રુંછ:--આણંદપુરની ખારમાંથી નીકળી કચ્છના રણને
મળે છે. એના ઉપર મેરણી, વાંકાનેર ને આણીયા છે.

ભાગ ૩ જો.

ક્રમ ૭.

સીમા:—ઉત્તરે ને પૂર્વે કચ્છનું રણ, દક્ષિણે કચ્છનો અખાત અને પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર છે.

શહેરોની હકીકત.

ભુજ:—કચ્છની રાજધાનીનું નગર છે. ઇ. સ. ૧૬૦૫ માં રાવ શ્રી ખેંગારજીએ આ શહેર વસાવ્યું હતું. ભુજના નામના સા-
પના દોરા ઉપરથી તેનું નામ ભુજ પડેલું છે. ત્યાં રાવ શ્રી પ્રાગ-
મજીજીનો મહેલ જોવા લાયક છે. અહીંનું કસબી અને હીરનું બજાર
દામ બહુ વધારાવાળું છે.

માંડવી:—દક્ષિણ કિનારે બંદર છે. અહીં આગબોટ આવે
છે. ખલારીઓની સગવડ માટે દીવાદાંડી બાંધેલી છે.

કંથકોટ:—ઇ. સ. ૧૦૨૫ માં સોમનાથપાટણ ઉપર મહમદ
ગઝની ચડી આવ્યો હતો, ત્યારે ભુજરાતનો રાજા બીમદેવ પહેલો
આ કિલ્લામાં ભરાયો હતો.

વિશેષ હકીકત:—આ દેશી રાજ્ય જડેજા રજપુતના તા-
બામાં છે. રાજાને સત્રાહ આપવા એક પોલિટિકલ એજન્ટ રહે છે.
આ પોલિટિકલ એજન્ટ મુખ્યત્વે ઇલાકાના મતનર સાહેબને તાબે
છે. અહીંથી ૧૮૬૬, સુરખાર અને સોના રૂપાનાં નકસી વાસણો
પરદેશ ખાતે મોકલવામાં આવે છે. દક્ષિણ કાંઠે તલન સખાટ અને

રજાન છે. અહીં ધણી વખત ધરતીકંપ થાય છે. લોકો મજાન અને વેપારમાં આકર્ષિત છે.

સિંધ.

સીમા:—ઉત્તરે બલુચિસ્તાન ને પાંચત, પૂર્વે જોસલમીરનું રજુ ને રજપુત સરથાન, દક્ષિણે કચ્છનું રજુ ને આરબી સમુદ્ર ને પશ્ચિમે લાક્ષા પર્વત છે.

નદી:—સિંધુ. આ નદીનું મૂળ હિમાલયમાં છે. આ પર્વત ઉપરનો ખરડ ઓમગવાથી સિંધુ નદીમાં પુર આવે છે તેથી આ વિભાગમાં વરસાદ ઓછો પડવા છતાં પણ પાક સારો થઈ શકે છે. આ નદીમાંથી નહેરો કાઢી ખેતીવાડીને પાણી પૂરું પાડવામાં આવે છે. સિંધુ નદી ઉપરથી દેશનું નામ સિંધ પડ્યું છે.

પવન:—લાક્ષા.

સરોવર:—મંચર.

ખંડર:—કરાંચી ને શાહખંડર.

આગ્રેજી મુસક.

જિલ્લા.

મુખ્ય શહેર.

કરાંચી જિલ્લો.....કરાંચી ને ઠકા.

હૈદરાબાદ જિલ્લો.....હૈદરાબાદ.

ધર અને પારકર જિલ્લો.....કિમ્બરલેટ.

સફર જિલ્લો.....સફર, શિકારપુર ને ખફર.

લારખાના જિલ્લો.....લારખાના, સેવાન.

સિંધનો ઉપલો સરહદનો મુસક...જોકાયાબાદ.

દેશી રાજ્ય.

ખેરપુર મંરથાના.....ખેરપુર.

શહેરોની હકીકત.

કરાંચી:—મોડું બંદર છે.

ઠૂઠા:—મહમદ તખ્તખ ઇ. સ. ૧૩૫૨ માં મરણ પામ્યો હતો.

હેદાબાદ:—ઇ. સ. ૧૭૬૮ માં આ શહેર વસાવવામાં આ-
વ્યું હતું. ત્યાં રાણા અને લાખનું કામ ઉત્તમ થાય છે.

ઉમ્મરકોટ:—ઇ. સ. ૧૫૪૨ માં અકબરનો જન્મ થયો હતો.

સક્કર:—જીલ્લાનું મુખ્ય શહેર છે.

શિકારપુર:—આ શહેરને પહેલાં ખોરાસાનની ભાગ્ય કહેતા.
અહીં શેર-જી અને ગામડી કાપડ બને છે.

બક્કર:—સક્કર અને રોહરા વચ્ચે સિંધુનદીમાં બેઠે છે. તે
હવે એક મોટો કિસ્તો છે.

લારખાના:—અહીં મરજાસુતર કાપડ અને પીત્તળનાં વાસણ
બને છે તથા બાગબગીચા પુષ્કળ છે.

સેવાન:—સિકંદરના વખતનો એક જુનો કિસ્તો જેવા લાયક છે.

જેકોબાબાદ:—ઇ. સ. ૧૮૪૭ માં જેકબ સાહેબે વસાવ્યું
તેથી તેનું નામ જેકોબાબાદ પડ્યું. અહીં તાપ ધણેજ પડે છે.
પહેલાં આ જગ્યાએ ખાનધર નામે શહેર હતું.

ખેરપુર:—મુસલમાની રાજને તામે છે.

વિશેષ હકીકત:—આ વિભાગમાંથી બહાર માત્ર ખાતે
ચોખા, ઘઉં, ઉન, ચામડાં અને લાડકાં જાય છે. આ વિભાગ ઇ.
સ. ૧૮૪૨ માં અંગ્રેજ સરકારે ખાલસા કર્યો છે. આ વિભાગના
મધ્ય ભાગ સપાટ મેદાન છે, પશ્ચિમ ભાગમાં ડુંગરા છે, પૂર્વભાગમાં
મોડું રણ છે; તે દક્ષિણનો ભાગ સિંધુનદીને કીચે ફળદ્રુપ છે, પ્રજા

હવા ધણી રોગી. સિંધુ નદીના કેટલામાં ફાંગર ને કપાસનો પાક સારો થાય છે. આ વિભાગના ઉપરીને કમિશ્નર કહે છે. તે દરમ્યાં માં રહે છે. કમિશ્નર સાહેબના હાથ નીચે સિંધનો ઉપત્તો સરહદનો મુન્શક અને થર અને પારકર જીલ્લાના ઉપરી અધિકારી ડિપ્યુટી કમિશ્નર છે, અને ખીજા ચાર જીલ્લાના ઉપરી કલેક્ટર છે. સફર જીલ્લાનો કલેક્ટર ખેરપુર સંસ્થાનના પોસિટિકલ એજન્ટનું કામ કરે છે.

મુંબઈ જેટ.

મામાદેરી અથવા મુમ્બાદેરીના નામ ઉપરથી આ 'શહેરનું' નામ મુંબઈ પડેલું છે. પ્રથમ આ જેટ ઇ. સ. ૧૬૬૨ માં પોર્ટુગલના રાજાએ પોતાની કુંવરી કેથેરાઇનનું લગ્ન ઇંગ્લાંડના રાજા ખીજા ચાર્લ્સ બેરે ક્યુ' ત્યારે પહેરામણીમાં આપ્યો હતો. ઇંગ્લાંડના રાજાએ ઇ. સ. ૧૬૬૮ માં તે વસ્તુ દહાડે ૧૦૦ રૂપિયા લેવાના કરી ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીને આપ્યો. તે વખતે ત્યાં માત્ર દસહજાર માછીની વસતી હતી. હાલમાં ત્યાં વેપાર રોજગાર સારો ચાલવાથી વસતી વધીને ૫૭૭૦૦૦ થઈ છે. ત્યાં એક બાર છે. તે ડેકાણે આગમોટ, વહાણો વગેરે સહીસલામત રહી શકે છે. શહેરના બે મોટા બાગ પાડેલા છે. (૧) કોટ (૨) બહારકોટ. કોટમાં જમુલાત, ન્યાય, તાર, ટપાલ વગેરે ખાતાની મોટી મોટી ઓફીસો તથા વેપારી અને શાહુકારોની દુકાનો બેઠા લાયક છે. બહારકોટમાં દેશી લોકોની વસતી છે. આ બંન્ને કુલ ૮૭ કરોડ રૂપિયાનો વેપાર ચાલે છે. આ જેટને એક વિભાગ તરીકે ગણેલો છે, અને તેનો ઉપરી મુન્શ કમિશ્નર છે. આખા હવાસના ઉપરી મુન્શર સાહેબ ડિસે-

અમરથી માર્ય મુધી અહીં મલખાર કીલ્લ (ફુગર) પર રહે છે. સહે-
રમાં ત્રણ મહાવિદ્યાલયો (કાયદાનું, વૈદકનું, ફુગરનું) છે. વળી તે
ઉપરાંત મ્યુનિસિપલ ઓરીમનું મકાન, કાર્ક સરડીટ (શાકભાજીનું
મકાન), ટંકશાળ, ટાઉનહોલ, મેટ્રીમંદરનું સ્ટેશન, રાજમાઇટાવર,
મરકારી ઓફિસો, દીવાદાંડી, વિક્ટોરિયા બાગ અને સંમંદરયાન
નેવા લાયક છે.

મધ્ય વિભાગ.

સીમા:—ઉત્તરે હોલકર અને ભોપાળનું રાજ્ય, પૂર્વે નિમન-
મનું રાજ્ય, દક્ષિણે દક્ષિણ વિભાગ અને સલાદ્રિ પર્વત આવેલો છે.

પર્વત:—ચાંદવડ, સાતમાળા અથવા અગુન્ડા. અગુન્ડામાં
જુના વખતની બાદ શોકની ગુરા છે.

નદીઓ:—જેઠાવરી, કૃષ્ણા, બીમા, નીરા, સીત્ત અને માણી.

અગ્રેજી મુલક.

જિલ્લાઓ.

મુખ્ય શહેર.

પશ્ચિમ આન્ધ્રેશ જિલ્લો.....ધુળીઆ ને નંદરમાર.
પૂર્વ આન્ધ્રેશ જિલ્લો.....જળગામ ને ભુસાવળ.
નાથક જિલ્લો.....નાથક, દેવલાલી, ચંપાક, સિત્તર.
અહમદનગર જિલ્લો.....અહમદનગર ને અર્ડા.
પુના જિલ્લો.....પુના, અર્ડા ને લોખાવલા,
સતારા જિલ્લો.....સતારા ને સલાખેમર.
સોલાપુર જિલ્લો.....સોલાપુર, અર્ડા ને પંદરમુર.

(૩૨)

દેશી શબ્દો.

મહેવાસી પરમણાં, સુરગણાનો મુલક, સતારા જમીરમાં બોર, જોધ, ફલટણ ને અકલકોટ સંસ્થાન.

મુખ્ય શહેરો.

પુના:—અહીં આ વિભાગના કમિશ્નર સાહેબ રહે છે. આ પહેલાં પેશ્વાના વખતમાં રાજધાનીનું શહેર હતું. ચોમાસામાં ગવર્નર સાહેબ અહીં રહે છે. ગવર્નર સાહેબનો દરબાર હોલ અને પર્વતીની જગાએ જોવા લાયક છે.

સોનાપુર:—અહીં દેશી લુગડાં સારાં બને છે. વળી શહેરમાં કાંતવા અને વણવાની મીલો છે.

અહમદનગર:—સીના નદી ઉપર છે. ઇ. સ. ૧૪૮૪ માં નિજમશાહે વસાવ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૫૬૫ માં અકબરના હોકામત મુરાદે ધેરો ખાલો હોયો. અહીં મુસલમાનોના વખતની મસીદો જોવા લાયક છે.

પંઢરપુર:—બીમાનદી ઉપર છે. પંઢરી વિઠોબાની જાત્રાનું સ્થળ છે. અહીં તપખીર, અમરવતી, કંકુ અને હાળીઆ સારા મળે છે.

ધુળીઆ:—અહીં અળસી તથા રોનો વેપાર સારો ચાલે છે.

ખાસી:—અહીં કપાસ અને તેલીંગીયાનો મુખ્ય વેપાર છે.

સતારા:—આ શહેરને સતાર કોટ, પુરજ અને દરવાજા હતા તથા તેનું નામ સતારા પાડ્યું છે. અહીં સિવાજીના વંશના રાજાઓ રહેતા હતા. ૧૮૪૮ માં અંગ્રેજ સરકારે ખાસસા કર્યું છે.

જળગામઃ—૨, તત્ત અને અળસીના વેપાર માટે પ્રખ્યાત છે.

જુસાવરઃ—રેલવે જંકશન છે.

નંદરખારઃ—નંદગવલી નાગના મુગ્ધમાન રાજાએ વસાવ્યું હતું. અહીં ૩, અળસી, ધઉ, ચણા ને રાસાતેલનો વેપાર સારો ચાલે છે.

ખડકીઃ—અંગ્રેજી હાવણી છે. ઇ. સ. ૧૮૧૭ માં અંગ્રેજ અને પેશવાને અહીં લડાઈ થઈ હતી.

સિત્તરઃ—શેરડી, કેળાં, પાન ને ડાંગર થાય છે. આ સહેર પણ નંદગવલી રાજાએ વસાવ્યું છે.

ચંબકઃ—ખાર ખાર વર્ષે જત્રા ભરાય છે. અહીં ગોદાવરીનું મૂળ છે.

દેવસાલીઃ—હવા ખાવાની જગા છે.

લોણાવડાઃ—હવાખાવાનું સ્થળ છે. તેમજ ત્યાં કુંગરમાંથી કેતરી કાઢેલી જુમી મુકાઓ છે.

ખડા (કુદસ્લા)ઃ—ઇ. સ. ૧૭૯૫ માં મરાઠા ને નીજમ વચ્ચે લડાઈ થઈ હતી.

મહાખળેશ્વરઃ—મવર્નર સાહેબ ઉનાળામાં હવાખાવા અહીં આવે છે. હવા ખાવાનું સ્થળ છે.

દેશી ચાલુષાની હકીકત.

મહેવાસી પરગણાંઃ—મુખ્ય પાક મહુડાં, મધ, લાખ ને હમારતી લાકડાં છે. મુખ્ય વસ્તી બીજ લોકોની છે.

મુરગણાનો મુજકઃ—મુખ્ય પાક ડાંગર, નાગલી ને હમારતી

કકડુ છે. હિંદુ રાજ્ય રાજ્ય કરે છે. નાશકના કલેક્ટરની દેખરેખ નીચે છે.

ભોર:—પંતસચીવ નામના બ્રાહ્મણ જગીરદારને તામે છે. પુના જિલ્લાનો કલેક્ટર આ સંસ્થાનનો પોલિટિકલ એજન્ટ છે.

ઐયાંધ:—રાજ્ય બ્રાહ્મણ છે. તે પંતપ્રતિનિધી કહેવાય છે. આ સંસ્થાનનો પોલિટિકલ એજન્ટ સતારાનો કલેક્ટર છે.

ફજલશુ:—રાજ્ય રજપુત સરદાર છે અને તે નિયામક કહેવાય છે. અહીં પથરની મૂર્તિઓ સારી કોતરવામાં આવે છે. આ સંસ્થાન સતારાના કલેક્ટરની દેખરેખ નીચે છે.

અકલકોટ:—રાજ્ય ભોંસલે કુટુંબનો છે. આ રાજ્યનો પોલિટિકલ એજન્ટ સાલાપુરનો કલેક્ટર છે.

વિશેષ હુકીકત:—આ વિભાગના ઉપરી કમિશ્નર સાહેબ પુનામાં રહે છે. આ વિભાગમાં જવા માટે સહ્યાદ્રિમાં બે રસ્તા છે. (૧) બેરધાટને રસ્તે પુના તરફ અને (૨) થળધાટને રસ્તે નાશક તરફ જવાય છે. મુખ્ય બાપા મરાઠી છે. અહમદનગર જિલ્લામાં ખ્રિસ્તીની ઘણી વસ્તી (૨૧૦૦૦) છે. આ વિભાગમાંથી ૩, તેલી-બીયાં અને અનાજ બહાર ગામ મોકલવામાં આવે છે, તેમજ નાશક જિલ્લાના યેવલા ગામમાંથી હાથના વણાટનું કાપડ બહાર ગામ જાય છે. આ વિભાગમાં દક્ષિણી સ્ત્રીઓને પહેરવાની સાડીઓ અને ધામણીઓ પણ વણાય છે. ખાનદેશ જિલ્લામાં વણજરા લોકોની વસ્તી ઘણી છે. પુના જિલ્લામાં પિત્તળ અને રૂપાનાં સાસણ, માટીનાં રસકાં, ખડના પાંખા અને રેશમી કાપડ બને છે. આ વિભાગના કમિશ્નર જામ તરફ સહ્યાદ્રિને લીધે વરમૂઠ વધારે પડે છે અને તાપ ઓછો મહે છે.

ઉત્તર વિભાગ અને મધ્ય વિભાગનો મુકાબલો.

ઉત્તર વિભાગ કરતાં મધ્ય વિભાગ પોણાત્રણ ગણો મોટો છે. ઉત્તર વિભાગ સપાટ નીચો પ્રદેશ છે અને મધ્ય વિભાગ ડુંગરાવાળો ઉચ્ચ પ્રદેશ છે. ઉત્તર વિભાગની પશ્ચિમે હરીઓ આવેલો છે ને મધ્ય વિભાગની પશ્ચિમે સહ્યાદ્રિ આવેલો છે. ઉત્તર વિભાગની હવા ભેજવાળી છે અને મધ્ય વિભાગની હવા કોરી છે. ઉત્તર વિભાગ કરતાં મધ્ય વિભાગ ઓછો કષ્ણદ્રવ્ય છે. ઉત્તર વિભાગમાં યુગ્મરાતી અને મધ્ય વિભાગમાં મરાઠી ભાષા બોલાય છે.

દક્ષિણ વિભાગ.

સીમા:—ઉત્તરે મધ્ય વિભાગ, પૂર્વે નિમ્નમતું રાજ્ય ને મદ્રાસ ઇલાકા. દક્ષિણે મહિસુર ને મદ્રાસ, પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર ને ગોવા.

પર્વત:—સહ્યાદ્રિ.

નદીઓ:—ભીમા, કૃષ્ણા, દ્રોણ, ધંટપ્રભા, મલપ્રભા, તુંગભદ્રા ને શિરાવતી.

ધોધ:—ગેરસાખા.

ખંદરો:—અલીઆગ, રતનાગિરિ, માલવણ, વેંચુર્લા, કારવોડ, અકોલ, કુમટા અને હોનાવર. સૌથી મોટામાં મોટું ખંદર કારવોડ છે.

અંગ્રેજી મુલક.

જિલ્લાઓ.

મુખ્ય શહેર.

વિજયપુર જિલ્લો.....વિજયપુર, તાલીકોટ.

બેલગામ જિલ્લો.....બેલગામ, ગોકાક, અંબણી.

ધારવાડ જીલ્લો.....ધારવાડ, હુમલી.
 કાનડા જીલ્લો.....કરવાર, હોનાવર ને ગોકર્ણ.
 રત્નાગીરી જીલ્લો.....રત્નાગીરી, આલવણ, વેંગુર્લા.
 કોલ્હાપા જીલ્લો.....અલીબાગ, હરણ, મહાડ, મેથે.
 રત ને ચેઉલ.

દેશી રાજ્યો.

કોલ્હાપુર સંસ્થાન.....કોલ્હાપુર.
 દક્ષિણ મરાઠા જગીર.....સાંગલી, મીરજવડીશાખા, મીરજ
 નાની શીખા, રંદવાડવડીશા
 ખા, કુરંદવાડ નાનીશાખા, જમ-
 ખિંડી, મુધોળ, રામદુર્ગ.
 જત ને ડહળાપુર.....જત ને ડહળાપુર.
 સાવનુર સંસ્થાન.....સાવનુર.
 સાવંતવાડી સંસ્થાન.....સાવંતવાડી.
 જંજીરા સંસ્થાન.....જંજીરા.

મુખ્ય શહેરો.

વિજાપુર:—અહીં મુલતાન મહમદનો રાજો મલોજ સુંદર
 છે. ફનીઆપર મોટામાં મોટા ધુમટવાળો આ રાજો છે. મલિકમેદાન
 નામની રટ ઇચ વ્યાસની તોપ છે.

તાલીકુટ:—ઈ. સ. ૧૫૬૫ માં દક્ષિણના મુસલમાનરાજાઓ
 અને ત્રિજયનગરના હિંદુ રાજા વચ્ચે મોટી લડાઈ થઈ હતી.

બેલગામ:—એનું ખીલ્તું નામ વેણુગામ છે; કારણ કે ત્યાં
 વાંસ ધણા થાય છે. એમાં સરકરની હાવણી છે.

ગોકાક:—અહીં રમકડાં સારાં બને છે. હલકા કાગળ પણ બને છે. ધટપ્રભાનો ધોધ જોવા લાયક છે.

અથણી:—અહીંથી ધાબળીઓ અને સુરોખાર બહારગામ જાય છે.

ધારવાડ:—અહીંનો કિલો ઇ. સ. ૧૪૦૩ માં ધારવાડ નામના અમલદારે બંધાવેલો કહેવાય છે.

હુબલી:—વેપારનું મુખ્ય સ્થળ છે. સુતરાઉ અને રેશમી કાપડ, તાંબાનાં વાસણ, અનાજ અને મીઠું વેપારની મુખ્ય ચીજો છે.

કારવાર:—આ બંદરમાં વહલો ચોમાસામાં રહી શકે છે. ઇ. સ. ૧૬૭૪ માં શિવાજીએ આ કહેર બાળી નાંખ્યું હતું.

હોનાવર:—આ બંદરથી ગેરસપ્પાનો ધોધ જોવા જવાય છે.

ગોકર્ણ:—જાત્રાનું ધામ છે. શિવનું દહેરું દ્રાવિડ પદ્ધતિપર બાંધેલું છે શિવે રાવણને જે બાણ આપ્યું હતું તે આ દેહેરામાં છે એમ કહેવાય છે.

રત્નાગિરિ:—બંદર છે.

માલવણ:—બંદર છે. આ બંદરમાના એક ટાપુપર સિંહદર્મ નામે એક મોટા કિલો હતો, અને તે ચાંચીઆઓને રહેવાનું સ્થળ હતું.

વેંચુલી:—ખેલગામ જીલ્લાનો બધો માલ આ બંદરથી ચલે છે. અહીં કાગળ ધણા થાય છે.

અલીબાગ:—બંદર છે. અલી નામના મુસલમાને ત્યાં ધણી કુવા ખોદાવ્યા હતાં તે ઉપરથી તેનું નામ અલીબાગ પડ્યું છે.

ઉરણ:—દાર માળવાની બહી છે.

મહારાજ:—અહીં પુદ્ગલોડાની જોવા લાયક શુદ્ધિઓ છે.

મેથેરન:—ઉનાળામાં લોકો ત્યાં હાથપાણી નાખે છે.

ચેઉલ:—એનાં જીનનાં નામ અંખાવતી અને રેવતી છે. અહીંનાં પાન ગુજરાતમાં આવે છે તેને ચેવલી પાન કહે છે.

કોહલાપુર:—અહીં મુખ્ય પાક ડાંગર, જીવાર, શેરડી, તંબાકુ, રૂ, મરચાં ને તેલીખીયાં છે. સુતર અને ઉત્તર જાડું વણાટકામ અને માટીનાં વાસણ અહીં બને છે.

મીરજ:—સારંગી ને તંબુરા સારા બને છે,

સાંગલી:—એમાં મંગળાવેદા ને શીરહદી ગ્રામ છે.

મુઘાળ:—અહીં જીવાર, ઘઉં, ચણા ને રતી પેદાશ છે. આ જગીર ભોંસલે વંશના ધોરખડેના કુળમાં છે.

સાવનુર:—મુસલમાની રાજ્ય છે.

સાવંતવાડી:—આ રાજ્ય ભોંસલે કુળના મરાઠા સરદારના તાબામાં છે. આ શહેર ફોડ સાવંતે ઇ. સ. ૧૬૭૦ માં વસાવ્યું હતું.

જંજીરા:—આ બેટમાં સીંધીની વસ્તી છે. કાઠિયાવાડનું જાડરાખાદે આ રાજ્યના સીંધી વંશનું છે.

જાત ને રૂપાપુર:—આ જામીરોના સરદાર મરાઠા જાતના છે. આ સરથાનમાં સુરોખાર ને લોહું જડે છે.

ઉત્તર વિભાગ અને દક્ષિણ વિભાગનો મુખ્યમંત્રી.

દક્ષિણ વિભાગ ઉત્તર વિભાગથી જન્મ્યો છે. ઉત્તર વિભાગ સપાટ નીચો પ્રદેશ છે અને દક્ષિણ વિભાગ ઉચ્ચ પ્રદેશ છે. ઉત્તર વિભાગ કરતાં દક્ષિણ વિભાગના પશ્ચિમ છાયામાં વરસાદ ઘણો પડે છે. ઉત્તર વિભાગની ધણીખરી નદીઓ પૂર્વથી પશ્ચિમ વહે છે અને

શબ્દ વિભાગની પશ્ચિમથી પૂર્વ તરફ વહે છે. દક્ષિણ વિભાગમાં
મરાઠી અને કાનડી ભાષા બોલાય છે.

ઉના પાણીના કુંડ:-દાખેલી, ખેડ, સંગમેશ્વર અને રાગ-
પુરમાં છે.

ખન્નીજ:-ધારવાડ જીલ્લામાંથી સોનું, રૂપું, લોખંડ, તાંબુ
અને લોહાની કાચી ધાતુ નીકળે છે. વિગ્ગપુર જીલ્લામાંથી સ્વેટના
પથ્થર અને લોખંડની કાચી ધાતુ નીકળે છે. ડહજાપુર સંસ્થાનમાં
થી સુરોખાર અને લોહું નીકળે છે.

થાણા ને કોલાખા જીલ્લાનો મુકાબલો:-ખન્ને જીલ્લા દ-
રીઆપર આવેલા છે. ખન્ને જીલ્લામાં વરસાદ વધારે પડે છે. ખન્ને
પહાડી છે ખન્ને જીલ્લાના કિનારા પર ખડીઓ પુષ્કળ છે. ખન્નેનો
મુખ્ય પાક ડાંગર છે. ખન્નેમાં કિલ્લોથી થાટ તરફ જઈએ છીએ
તેમ વરસાદ વધારે પડે છે.

વિશેષ લુપ્તિકત:-આ વિભાગમાં મલ્લાદિ પર્વત ઉત્તર દ-
ક્ષિણ આવેલો હોવાથી તેના પૂર્વ ને પશ્ચિમ એવા બે ભાગ પડે
છે. આ વિભાગમાં મરાઠી ને કાનડી ભાષા બોલાય છે. રત્નાગિરિ
અને કાનડા તરફ દેશી ખ્રિસ્તીની વસ્તી વધારે છે. દેશીઓપરના
જીલ્લાઓ (રત્નાગિરિ ને કોલાખા) માં વધારે વરસાદ થવાને લીધે
ડાંગરનો પાક ઘણો થાય છે. વળી ભાં નાગિએર ને સોપારી પણ
થાય છે. કાનડા જીલ્લામાં એલચી થાય છે, કોલાખા જીલ્લામાં મી-
થાય છે અને તે મદ્રાસ તરફ મોકલવામાં આવે છે. આ વિભાગ-
ના કમિશ્નર સાહેબ બેલગમમમાં રહે છે. આ વિભાગમાં ચોખા, ર,
સાગ, નાગિએર, કોપરેલ, મીડું, વહેરેલાં પાટીઆં અને સુખડનું

નતરકામ બહારગામ મોકલી આપવામાં આવે છે. વિજયપુર જીલ્લો પહેલાં કલાદગી જીલ્લાને નામે ઓળખાતો પશ્ચિમ. સ. ૧૮૮૫ માં મુખ્યસ્થળ કલાદગી બદલી વિજયપુર રાખ્યું ત્યારથી તે વિજયપુરજીલ્લાને નામે ઓળખાય છે. કાનડા જીલ્લો પહેલાં મદ્રાસ સરકારને તાલમે હતો પશ્ચિમ. સ. ૧૮૬૧ માં મુંબાઇ સરકારને હવાસે કર્યો છે.

સ્વતંત્ર સંસ્થાન.

શીરગી લોકોને તાલમે દીવ, દમણ ને ગોવા એવાં ત્રણ સંસ્થાન છે. દીવના બાવમારો હાપવાનું કામ સાઈ જણે છે. દમણ તાલમે નગરહવેલી તાલુકો પસો ૪૧૬૫૫ છે. ગોવા (પાંજીમ) શીરગીઓની રાજધાનીનું શહેર છે. શીરગી ગવર્નર જનરલ અહીં રહે છે. મુખ્ય બંદર માર્મગોવા છે.

સામાન્ય વર્ણન.

પુરુષો:—વિંધ્યાચળ, સાતપુડા, આરાસુર, રાજપીપળા, ગીર, ગીરનાર, શેત્રુંજી, બર્ડા, સલાદ્રિ, ચાંદવડ, સાતમાળા અથવા અનુન્ડા, હાલા, સુલેમાન.

સ્ત્રીઓ:—કળમુંબાઇ.

નદીઓ:—નર્મદા, તાપી, બનાસ, સરસ્વતી, મહી, સાગર-મતી, બાદર, શેત્રુંજી, સિંધુ, ગોદાવરી, કૃષ્ણા, બીમા, નીરા, સીના, વાર્ણી, ધટપ્રભા, મલપ્રભા ને ચિરાવતી.

બંદરો:—કરાંચી, માંડવી, હારકાં, પોરબંદર, વેરાવળ, થોખા, ખંભાત, સુરત, મુંબાઇ, અલીપામ, રતનાગિરિ, માલવણ, વેંગુસા, નાર્મગોવા, હારવાર, અકોલા, કુમરા ને હોનાવર. તેમાં મુંબાઇ, હારવાર ને કરાંચી ત્રણ મોટાં બંદરો છે.

ભૂશિરો:—જમતપોષ્ટ ને દીવ.

અખાત:—કચ્છ ને અખાત.

બેઠ:—સખોદાર, દીવ ને ધારાપુરી.

રણુ:—થરપારકર ને કચ્છ.

હવાખાવાળી જગાઓ:—આયુ, હુમમ, તીથલ, બાઝાચડી, ગોપનાથ, મહાખજેશ્વર, દેવચાલી ને લોણાવધા.

ઉના ખાણીના કુંડ:—લસુંદ્રા, દુવાટાંકણ, દેવકીઉનાઇ, તુલ-
સીશ્યામ, દાપોલી, ખેડ, સંગમેશ્વર ને રાજપોર.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં:—અખાલ, બહુચરાલ, શુકલતીર્થ, કની-
ળી, સિદ્ધપુર, ઉંઝા, ડાકોર, વડતાલ, ગીરનાર, શેત્રુંજી, દારકાં, પ્ર-
ભાસપાટણ, નાસક, તંબક ને પંદરપુર, પારસીલોકોનું ઉદવારા.

ધોધ:—નર્મદા નદીનો સુરપાણનો, શિરાવતી નદીનો ગેર-
સરપાનો ને ઘટપ્રભાનો.

દ્વીપકલ્પ:—કાઠિઆવાડ.

દેશીરાજ્ય:—ખેરપુર, કચ્છ, કાઠિઆવાડ, ગાયકવાડનો મુ-
લક, પાલણપુર એજનિસ, મહીકાંડા એજનિસ, રેવાકાંડા એજનિસ,
સુરત એજનિસ, જવાર, મહેવાસી પરમણાં, સુરગણનો મુલક, સતા-
રા જગીરમાં ભોર, ઐંધ, રણટણ, અક્રતકોટ, કોલકાપુર, દક્ષિણ
મરાઠા જગીરમાં સાંગલી, મીરજ વડી શાખા, મીરજ નાની શાખા,
કુરંદવાડ વડી શાખા, કુરંદવાડ નાની શાખા, જમખંડી, મુવેળા,
રામદુર્ગ, જત, ડરળાપુર, સાવનુર ને સાવતંતવાડી.

પોર્ટુગીઝનાં:—દીવ, હમણ ને ગોવા.

રાજ્ય વ્યવસ્થા:—આ ઇલાકાના પાંચ વિભાગ પાડેલા છે તે દરેકના ઉપરી કમિશ્નર છે. બધા કમિશ્નરના ઉપરી અધિકારી ગવર્નર સાહેબ છે. તેમની નિમણૂક નામદાર શહેનશાહ કરે છે. તે ઇલાકાની દેખરેખ રાખે છે. તેમની રહેવાની મુદત પાંચ વર્ષની હોય છે. તેમને મદદ કરનાર બે મંડળ હોય છે. (૧) કારબાર ચલાવનાર (૨) કાયદા બાંધનાર. કારબાર ચલાવનાર મંડળમાં ગવર્નર સાહેબ સાથે ચાર કારબારી હોય છે અને કાયદા બાંધનાર મંડળમાં ૪૬ સભાસદ હોય છે. કારબાર ચલાવનાર મંડળને મુખ્ય સરકાર કહે છે.

ન્યાય ખાતાનો વહીવટ મુખ્યની હાઇકોર્ટના હાથમાં છે. તે ગવર્નરથી સ્વતંત્ર છે. મુનસફ વગેરે ન્યાયખાતાના બધા અધિકારી આ ઉપર તેની સત્તા છે. હાઇકોર્ટના જડજની નીમણૂક શહેનશાહ પોતે કરે છે.

કઠિઆવાડ, કચ્છ અને ટ્રાવણકોર મુખ્ય સરકારની દેખરેખ નીચે છે. ગાયકવાડી રાજ્ય વાઇસરાય સરકારની દેખરેખ નીચે છે.

નદીઓનાં મુખ.

કચ્છના રણમાં:—ગનાસ, સન્સ્વતિ, મચ્છુ ને આણી.
અરબી સમુદ્રમાં:—સિંધુ, બાદર, તાપી ને સિરાવતી.
ખંભાતના અખાતમાં:—સાગરમતી, મહી, દાદર, નર્મદા ને શેત્રુંછી.

બંગાળી ઉપસાગરમાં:—ગોદાવરી ને કૃષ્ણા.

લીમાને:—શીતા, નીલ, બ્રહ્મામુકા.

ભીમા, ધટપ્રભા, મલપ્રભા ને

નદીઓ વિષે હકીકત.

ગુજરાતની નદીઓની હકીકત ગુજરાતના સામ્ય
દેશી.

સિંધુ:—હિમાલય પર્વતમાંથી નીકળી આરબી સમુદ્રને મળે છે. તેને કાંઠે મિટનકાટ, સફર, બકર, રોરી, હૈદરાબાદ, કોટ્ટી, મી-આની ને કરાંચી છે.

ગાદાવરી:—અંબક પાસેના સહ્યાદ્રિ પર્વતમાંથી નીકળી અંગાળી ઉપસાગરને મળે છે એને કાંઠે નાશક ને અંબક છે.

ભીમા:—સહ્યાદ્રિ પર્વતમાંથી નીકળી કૃષ્ણાને મળે છે. એને કાંઠે પંઢરપુર છે.

કૃષ્ણા:—સહ્યાદ્રિ પર્વતમાંથી નીકળી અંગાળી ઉપસાગરને મળે છે. એને કાંઠે સત્તારા, સાંગલી, મીરજ ને કુરંદવાડ છે.

નીરા:—સહ્યાદ્રિ પર્વતમાંથી નીકળી ભીમાને મળે છે. એને કાંઠે ભોર ને ફલટન છે.

અનીજ પદાર્થો:—કાદિઆવાડનાં કુમરમાંથી ઘર બાંધવા પથર નીકળે છે. પચ્ચસહ્યાદમાંથી લોદું તથા મેંગેનીસ નીકળે છે. આરાસુરમાંથી આરસ નીકળે છે. રામપીપ્પાના કુમરમાંથી અકી-કના પથર નીકળે છે. સિંધની પશ્ચિમમાં મહાડમાંથી ફટકડી, તાંબુ, શીસુ ને અંધક નીકળે છે. કચ્છમાંથી ફટકડી નીકળે છે. ધારવાડ-માંથી લોદાની ઢાચી ધાતુ ને સોનું નીકળે છે.

મુખ્ય ધર્મ:—(૧) હિંદુ, (૨) મુસલમાની, (૩) જરથોસ્ત, (૪) જૈન, (૫) ખ્રિસ્ત.

ભાષાઓ:—સિંધમાં સિંધી, કચ્છમાં કચ્છી, ગુજરાતમાં ગુજરાતી, મહારાષ્ટ્રમાં મરાઠી, અને દક્ષિણમાં કાનડી ભાષા બોલાય છે.

નહેરો:—સિંધમાં સિંધુની અને પ્રાંતીજ તાલુકામાં હાથ-મતીની નહેર છે.

તમાકુ:—ચરોતરમાં.

કપાસ:—કાનમ, રેવાકાંડા એજન્સિ, સિંધ, ખાનદેશજીલ્લો, અહમદનગર જીલ્લો, નાથક જીલ્લો, કોલ્હાપુર ને જતમાં થાય છે.

ડાંગર:—દયકોઇ, માતર, થાણા, સિંધ, પુના, સતારા, રત્નાગિરિ ને કોલાબા જીલ્લામાં થાય છે.

મીઠું:—ખારાચોળ, વસાઇ, ભાયંદર, ધરાસણા, કોલાબા ને ગોવામાં પકવવામાં આવે છે.

ભૂગોળના સવાલો.

- ૧ ઉત્તર વિભાગના ઉપરીને શું કહે છે ? તેનું સદર સ્થાન યાં હ..
- ૨ ઉત્તર વિભાગના કમિશ્નર સાહેબના હાથ નીચે કેટલા ક્ષેત્રો છે ?
- ૩ ઉત્તર વિભાગના કમિશ્નર સાહેબના હાથ નીચે કેટલા પોલિટિકલ એજન્ટો છે ?
- ૪ ખંભાત સંસ્થાનનો પોલિટિકલ એજન્ટ કોણ છે ?
- ૫ જવાર સંસ્થાનનો પોલિટિકલ એજન્ટ કોણ છે ?
- ૬ રેવાકાંઠા એજન્સિનો પોલિટિકલ એજન્ટ કોણ છે ?
- ૭ સુરત એજન્સિનો પોલિટિકલ એજન્ટ કોણ છે ?
- ૮ ગાપકવાડી રાજ્ય કોની સત્તા નીચે છે ?
- ૯ મુંબઈ સરકાર કોને કહે છે ?
- ૧૦ કાઠિઆવાડ એજન્સિ કોની સત્તા નીચે છે ?
- ૧૧ ઉત્તર વિભાગ અને ગુજરાત પ્રાંતનો તફાવત બતાવો.
- ૧૨ ઉત્તર વિભાગના છઠ્ઠા બોલો.
- ૧૩ ઉત્તર વિભાગનાં દેશી રાજ્ય બોલો.
- ૧૪ ઉત્તર વિભાગમાં મીઠું ક્યાં થાય છે ?
- ૧૫ અગ્રિજ રાજ્યના અમલદારોને ગાયકવાડી રાજ્યના અમલદારોમાં શો ફેર છે ?
- ૧૬ અમદાવાદ સામાટે પ્રખ્યાત છે ?
- ૧૭ કઈ કઈ નદીઓ કચ્છના રણને મળે છે ?
- ૧૮ કઈ કઈ નદીઓ ખંભાતના અખાતને મળે છે ?
- ૧૯ ઉત્તર વિભાગમાં કળાં ક્યાં વધારે થાય છે ?
- ૨૦ ઉત્તર વિભાગમાં ક્યા તાણકાની હવા રોગીષ્ટ છે ?
- ૨૧ ઉત્તર વિભાગનાં જંગલોમાં કેમણું કહે.

- ૨૨ ઉત્તર વિભાગનાં કુલ અંદરો બોલો.
- ૨૩ ઉત્તર વિભાગમાં કયા કયા ધર્મ આવે છે ?
- ૨૪ ઉત્તર વિભાગમાં વેપાર કયા સ્થળોથી આવે છે ?
- ૨૫ અંભાતનો વેપાર શાથી પડી જાય છે ?
- ૨૬ ઉત્તર વિભાગમાં મુસલમાની રાજ્ય કયાં કયાં છે ?
- ૨૭ ઉત્તર વિભાગમાંથી કયો માલ પરદેશ જાય છે ?
- ૨૮ ઉત્તર વિભાગમાં કયો માલ પરદેશથી આવે છે ?
- ૨૯ ઉત્તર વિભાગનો ચાણા અથવા બીજા અસ્થાઓથી વૃદ્ધા શી જામતમાં પડે છે ?
- ૩૦ ઉત્તર વિભાગના પર્વત બોલો.
- ૩૧ ગુજરાત નામ શા ઉપરથી પડ્યું છે ?
- ૩૨ મહીકાંઠા એજન્સિનાં સંસ્થાન બોલો.
- ૩૩ રેવાકાંઠા એજન્સિનાં સંસ્થાન બોલો.
- ૩૪ રેવાકાંઠા એજન્સિમાંથી કયો માલ બહારગામ જાય છે ?
- ૩૫ મુરત એજન્સિનાં સંસ્થાન બોલો.
- ૩૬ ધાણા અસ્થાના કસેકટરને તાબે કયું સંસ્થાન છે ?
- ૩૭ રૂ અને રાંગરના પાક કયાં વધારે થાય છે ?
- ૩૮ ઉત્તર વિભાગના ખનિજ પદાર્થો બોલો.
- ૩૯ ઉત્તર વિભાગનાં દેશી રાજ્ય બોલો.
- ૪૦ સિંધ વિભાગના ઉપરીને શું કહે છે ?
- ૪૧ સિંધ વિભાગના કમિશનરના હાથ નીચે કેટલા કસેકટરો ને કેટલા ડેપુટી કમિશનરો છે ?
- ૪૨ સિંધ વિભાગમાં દેશી રાજ્ય કયું છે ?
- ૪૩ સિંધ વિભાગની આબેહવા બોલો.

- ૪૪ સિંધમાં વરસાદ ઓછો પડે છે છતાં ત્યાં પાક સારો થાય છે તેનું કારણ શું ?
- ૪૫ સિંધમાં મોટું બંદર કયું છે ?
- ૪૬ સિંધમાંથી કયો માલ પરદેશ ખાતે જાય છે ?
- ૪૭ સિંધમાં રણ કયું છે ?
- ૪૮ સિંધના પર્વત બોલો.
- ૪૯ કચ્છનાં બંદર બોલો.
- ૫૦ જુજ નામ શા ઉપરથી પડ્યું ?
- ૫૧ જોકેળાબાદ નામ શા ઉપરથી પડ્યું ?
- ૫૨ કંથકોટ શામોટે પ્રખ્યાત છે ?
- ૫૩ કચ્છમાંથી કયો માલ બહારગામ જાય છે ?
- ૫૪ ઉત્તર વિભાગ ને દક્ષિણ વિભાગનો મુકાબલો કરો.
- ૫૫ ઉત્તર વિભાગ ને મધ્ય વિભાગનો મુકાબલો કરો.
- ૫૬ મધ્ય વિભાગના શસ્ત્રાઓ બોલો.
- ૫૭ મધ્ય વિભાગનાં દેશી રાજ્ય બોલો.
- ૫૮ મધ્ય વિભાગના કમિશ્નર સાહેબ ક્યાં રહે છે ?
- ૫૯ મધ્ય વિભાગમાંથી કયો માલ પરદેશ ખાતે જાય છે ?
- ૬૦ મધ્ય વિભાગમાં કઈ ભાષા બોલાય છે ?
- ૬૧ મધ્ય વિભાગના પર્વત બોલો.
- ૬૨ દેશી ખ્રિસ્તિની વસ્તી ક્યાં વધારે છે ?
- ૬૩ થાણા જીલ્લાને મળતો કયો તાલુકો છે ?
- ૬૪ મુંબાઈ ઇલાકાનાં ક્યાં ક્યાં સંસ્થાન મવનર સાહેબના હાથ નીચે છે ?
- ૬૫ મુંબાઈ ઇલાકાનાં ત્રણ મોટામાં મોટાં બંદરો લખો.
- ૬૬ મુંબાઈ ઇલાકાનાં સ્વતંત્ર દેશી રાજ્ય લખો.
- ૬૭ હરીબા કિનારે શેનો પાક વધારે થાય ?

- ૬૮ દક્ષિણ વિભાગના કયા તાલુકા દરીઆ કિનારે આવેલા છે ?
- ૬૯ ગવર્નર સાહેબ ચોમાસામાં ક્યાં રહે છે ?
- ૭૦ ગવર્નર સાહેબ ઉનાળામાં ક્યાં રહે છે ?
- ૭૧ કલેક્ટર સાહેબનાં કામ લખો.
- ૭૨ નદીનું મુખ, મૂળ ને ઉદ્ભવ કોને કહે છે ?
- ૭૩ સામુદ્રધુની અને સંયોગીજામિમાં શો ફેર છે ?
- ૭૪ ભૂચિર ને અખાતમાં શો ફેર છે ?
- ૭૫ પર્વત અને ડુંગરમાં શો ફેર છે ?
- ૭૬ મુંબઈના ગવર્નર સાહેબને મદદ કરવા કેટલાં ને ક્યાં ક્યાં મંડળો છે ? તે દરેક મંડળમાં કેટકેટલા સભાસદ હોય છે ?
- ૭૭ ઇલાકા, પ્રાંત ને વિભાગ કોને કહે છે ?
- ૭૮ એન્જિનિયર ને સંસ્થાનમાં શો ફેર છે ?
- ૭૯ મુંબઈ ઇલાકાનાં દેશી રાજ્ય લખો.
- ૮૦ પારસી લોકોનું જાત્રાનું ઠેકાણું કયું છે ?
- ૮૧ ગોદાવરીનું મૂળ ક્યાં છે ?
- ૮૨ મુંબાઈ ઇલાકામાં ધોધ કયા કયા છે ?
- ૮૩ કઈ કઈ નદીઓ આરબી સમુદ્રને મળે છે.
- ૮૪ મુંબાઈ ઇલાકામાં મોટામાં મોટો પર્વત, મોટામાં મોટી નદી મોટામાં મોટું બંદર ને મોટામાં મોટું સહેર કયું ?
- ૮૫ મોટામાં મોટું દેશી રાજ્ય કયું છે ?
- ૮૬ કઈ નદીઓ પૂર્વથી પશ્ચિમમાં વહે છે ?
- ૮૭ કઈ નદીઓ પશ્ચિમથી પૂર્વમાં વહે છે ?
- ૮૮ કઠિઆવાડની નદીઓ નાની શા કારણથી છે ?
- ૮૯ મુંબાઈ ઇલાકામાં રણ ક્યાં છે ?

જાહેર ખબર.

અમારા તરફથી વેચાતી ચોપડીઓ.

ગ્રામ્યલેખિત ગણિત ભાગ ૩ જ નો

ખુલાસો.

જેની અંદર નવા હિસાબો સંપૂર્ણ રીતે સ
ગણી બતાવવામાં આવેલા છે, તે ઉપરાંત ગણિ
પરીક્ષાના પ્રશ્નો તથા તેના ઉત્તર આપેલા છે. આ પુ-
સ્તકની હવે થોડાજ નકલો બાકી છે. ડી. રૂ. ૦-૧૨-૦

વર્નાક્યુલર ફાઈનલ અને પ્રાવેશિકનો શિક્ષક.

જેની અંદર બે પરીક્ષાઓમાં આવેલા સવા-
લોના જવાબો તેના સંપૂર્ણ ખુલાસા સહિત આપવા-
માં આવેલા નહોતા તે આ આવૃત્તિમાં ગણિતના પ્રશ્નો
મૂકવામાં આવેલા છે. પહેલી આવૃત્તિમાં તેના
ખુલાસા સહિત મૂકવામાં આવેલા છે. ભૂગોળના પ્ર-
શ્નોમાં પણ કેટલોક સુધારો વધારો કરેલો છે.

કશીભાઈ લખાભાઈ પટેલ.

ન્યુ ગુજરાત બુક ડેપો—નડિયાદ.

